

**د محمد گل خان مومند
اندوژوند ته يوه کتنه**

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۷ ج

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پېژندنه

|||||

د کتاب نوم: د محمد گل خان مومند اندو ژوند ته يوه لنډه کتنه

ليکوال: محمد اسمعيل يون

خپرنډوی: يون کلتوري يون

چاپشمبر: ۱۰۰۰ ټوکه

لومړی چاپ: ۱۳۷۳ ال کال

دویم چاپ: ۱۳۸۷ ال کال

د ليکوال پرله پسې نومره (۸)

د خپرنډوی پرله پسې نومره (۸)

ددې اثر پر دویم چاپ څو خبرې

وزیر محمد گل خان مومند د افغانستان د معاصر تاریخ یوه ډېره نومیالی او معتبره ملي څېره ده، که ددې هېواد د ټینګښت او ملي هویت د ځلا لپاره په اساسي مانا چا کار کړی، نو یو په کې محمد گل خان مومند دی. محمد گل خان مومند د ملي اساساتو یو داسې معمار و، چې تر لسيزو وروسته خطر ونه او ګواښونه یې ارزولی شول، په همدې وجه یې د هغو د مخنیوي لپاره پاڅه بنسټونه جوړول. محمد گل خان مومند د یوه افغان ملتپال، ملت رغاند او انديال شخص په توګه، ددې وطن د خدمت لپاره، څه چې له لاسه کېدل ونه سپمول او د ژوند تر پایه پورې خپلې ملي او اسلامي لارې او گروهې ته ژمن پاتې شو، خو څومره خدمتونه چې وزیر محمد گل خان مومند افغاني ټولنې او پښتو ژبې او ادب ته کړي، زموږ ټولنې او په ټولنې کې د فکر، نظر او قلم خاوندانو د هغو یو پر سلمه برخه هم دوزیر صیب حق نه دی ادا کړی، هغه څه چې د وزیر صیب له شان او شخصیت سره مناسب وو، هغه شان وزیر صیب چا نه دی ځلولی او نه یې څېړلی دی، خو لویې ستې او درانه شخصیتونه داسې وي لکه سره زر، څوک یې ستایي او که نه، خو هغه خپل جوهر لري. لوی شخصیتونه هم همداسې دي، د وخت په تېرېدو سره یې ارزښت او اهمیت زیاتېږي، خو دې سره سره ستر شخصیتونه پر اوسني او راتلونکي پښت دا اخلاقي حق لري، چې د هغوی یا د تاند وساتي. پښتانه که څه هم په توره تېره دي، خو په قلم کې یې برخه ډېره ځلنده نه ده، نو ځکه خو یې د خپل دومره لوی خدمتګار په باب هم، داسې څه نه دي لیکلي چې د هغه له شان سره مناسب وي، د هغه شخصیت دې وځلوي او زموږ سترګې دې پرې خوږې شي. زه چې د تحصیل په بهیر کې وم، نو له یونیم لیکوال، ځینو قومي مشرانو او مخورو څخه مې د وزیر صیب په باب ځینې خبرې اورېدلې وې، هغه وخت وزیر صیب زما په ذهن کې د یوه ایډیال شخص په توګه راټوکېدلی و، نو کله چې مې پر ۱۳۷۰ل کال د پوهنځي وروستی (اتم سمستر) پیل شو او د پایلیک (مونوګراف) لیکنې په فکر کې شوم، نو ما د وزیر صیب د شخصیت شننه او ارزونه د خپل مونوګراف موضوع وټاکله. کله چې مې پر څېړنه پیل وکړ، نو ډېر کم لیکلي څه مې ترلاسه کړل، نو ډېر زیات خواشینی شوم او فکر مې وکړ، چې دومره لوی شخصیت او زموږ دا ویده حالت. د مونوګراف لیکنې په څو میاشتني بهیر کې مې ذهن له وزیر صیب سره دومره روحي رابطه ټینګه کړه، چې یوه شپه مې خوب ولیده، په خوب کې مې وزیر صیب په داسې یوه حالت کې ولیده چې د اوږو یوې بوجی ترڅنګ ولاړ دی، سپینه او پاکه سوتره ږیره، د اوږو بوجی کې لاس کوي، موټی له اوږو ډکوي او ماته یې راکوي. وزیر صیب پر دې ډېر خوشاله دی چې ما د پښتو د خدمت نیت کړی، هغه ما دې کار ته هڅوي، کله چې له خوبه راپاڅېدم، نو د خوب پر مانا او تعبیر پوه نه شوم او نه مې تراوسه چاته د خوب دا کیسه تېره کړې، خو اوس چې ددې کتابګوتي تر لیکلو اته لس (۱۸) کاله تېرېږي، دا خوب مې د یوه امانت په توګه دلته یاد کړ، زه اوس هم د هغه خوب پر تعبیر نه پوهېږم، خو دومره پوهېږم چې له هغې ورځې بیا تر دې

دمه زما کور له غنمو، مېوو او دانو ډک دی او د قحطۍ او قیمتۍ په دې دومره اوږده بهیر کې مې د اوږو او غنمو څه کمی نه دی احساس کړی.

دا کتابگوټی ما پر ۱۳۷۰ل کال د خپلې لیسانس دورې د مونوگراف په توگه لیکلی دی او پر ۱۳۷۳ل کال مې په پېښور کې چاپ کړی دی. دا اثر که څه هم یوه ډېره کوچنۍ لیکنه ده، خو هغه وخت هم زما هدف دا و چې وزیر صیب ته د نورو لیکوالو، کلتوري او علمي ټولنو پام راواوړي او له اوسني چاپ مې هم هدف دادی، له نېکه مرغه همداسې وشول، تر هغه وروسته بیا په پېښور کې ((خلیل ادبي جرگې)) د وزیر صیب په اړه یو علمي سیمینار جوړ کړ او ددې سیمینار د لیکنو ټولگه یې هم چاپ کړه او ځینې نورې لویې وړې غونډې هم په افغانستان او هم په کوزه پښتونخوا کې وشوې، اوس خو په کابل کې هم د پښتو د همدې بابا په نوم یوه ادبي ټولنه او په مزارشريف کې هم یوه ادبي ټولنه شته او فعالیت کوي، یو شمېر متفرقه لیکنې هم د بابا د شخصیت د ځلونې په باب خپرې شوې دي او بابا ته پام را اوښتی دی. خو تر پښتنو ډېرې هغه ډلې تپلې او اشخاص چې د هېواد د ملي هويت او یووالي مخالفین دي او د یو شمېر ښکاره بهرنیو هېوادونو او کړیو له خوا یې ملاتړ کېږي، د وزیر بابا د شخصیت پر ضد یې په لسگونو لیکنې کړې او کوي یې. دې ډلو ټپلو ته د وزیر صیب شخصیت ځکه د زغم وړ نه دی، چې هغه د هېواد اساساتو ته داسې خدمت کړی، چې دا ډول عناصر اوس ان د خپلو بهرنیو ملاتړو په زور نه شي کولای، دا بنسټونه ړنگ کړي.

هر څومره چې دا ډول ډلې او افغان ضد اشخاص د وزیر صیب د شخصیت پر ضد لیکنې کوي، هغومره موږ ته پته لگي، چې زموږ دې اتل زموږ هېواد ته څومره خدمتونه کړي دي. دا همغه سره زر دي، چې د وخت په تېرېدو یې ارزښت او اهمیت نور هم زیاتېږي. اوس نو زموږ لیکوالو ته په کار دي، چې د وزیر صیب ټول چاپي او ناچاپ اثار سره راټول او خوندي کړي، هم یې چاپ کړي او هم یې د انټرنېټ څپو ته وسپاري، چې د مرگ د بلا له خطرې خوندي شي. ددې ترڅنگ زموږ لیکوالو او علمي ټولنو ته په کار دي، چې د وزیر صیب د اندوژوند پر بېلابېلو اړخونو څېړنه وکړي او د هغه له اند دود څخه د اوسني او راتلونکي نسل د روزنې لپاره د روښانه مثالونو په توگه گټه واخلي. زموږ یو زیات شمېر قومي مخورو، مشرانو، د فکر او قلم خاوندانو او سیاستوالو سره د وزیر صیب گڼې خاطرې شته، ددې خاطرې او پخو خبرو خوندي کول په کار دي او له هغو څخه الهام اخیستل.

لکه څنگه چې دمخه مې یادونه وکړه، دا اثر چې تاسې یې گورئ، زما د لیسانس دورې پایلیک دی، پر ۱۳۷۰ل کال لیکل شوی او پر ۱۳۷۳ل کال چاپ شوی، دویم چاپ کې مې څه خاص تغیرات نه دي راوړي، یوازې یو نیم ځای کې چې املايي، انشايي او چاپي تېروتنې وې، همغه مې سمې کړي، نور مې لیکنه د خپل همغه وخت د ارزښت له مخې په خپل شکل پرې ایښې ده. له گران ورور ښاغلي حاجي خان محمد منگل څخه، چې له ما سره یې په گڼو فرهنگي چارو کې مرسته او همکاري کړې او دا اثر یې په خپل لگښت لومړی ځل چاپ کړی، مننه لازمي بولم او همدارنگه نورو هغو ټولو دوستانو ته چې د دې اثر په لومړي او دویم چاپ کې یې مرسته کړې، کور ودانی وایم.

د هېواد د ملي کلتور د نښرازی په هیله

په درنښت

پوهندوی محمد اسمعیل یون

کابل- افغانستان

ارگ- د جمهوري ریاست مانی

د ۱۳۸۷ ل کال د سلواغې ۱۸مه

يادون

محمد گل خان مومند زموږ د هېواد د معاصر سياسي تاريخ او فرهنگ په اتلو خپرو کې يوه وتلې او ځلنده څېره ده. محمد گل خان مومند نه يوازې د هېواد د خپلواکۍ په گټلو کې خپل کارنده رول ترسره کړی، بلکې د تيارو او جهالت (سقاوي واکمنۍ) په له منځه وړلو کې يې هم د يادونې وړ رول ترسره کړی دی. وزير محمد گل خان مومند د هېواد د بهرنيو او کورنيو دښمنانو نيتونو ته په ډېره ځيرتيا متوجه و، نو ځکه خو يې د ځينو نورو بادروکو پښتنو مشرانو له ايډيالونو سره سم پښتانه په شمال کې د يرغلگرو پر وړاندې د يوه سپر په توگه ودرول او د تجزيه غوښتونکو هيلې يې له خاورو سره برابرې کړې.

وزير صيب نه يوازې د هېواد سياسي ژوند ته متوجه و، بلکې اقتصادي او فرهنگي مسايلو ته يې هم ځانگړې پاملرنه لرله. هغه پښتانه د ښاري کېدنې او نوي اقتصادي سيستم له جوړښت سره اشنا کړل او هم يې د فرهنگ دروازې ورته خلاصې کړې او د يوه مخکښ فرهنگي جريان پر روزلو يې پيل وکړ، پښتنو ته يې دا حق حاصل کړ چې په خپل هېواد کې په خپله ژبه ليک او لوست وکړي، خو د پښتنو د دومره لوی خدمتگار له دومره سترو وياړنو او خدمتونو سره سره تراوسه پورې د هېواد په خپرونو کې د هغه په باب ډېر هغه څه چې لازم وو، چا نه دي ليکلي، خو زموږ د ولس د ځينو مخورو او روښانفکرانو په زړونو او ذهنونو کې د هغه په باب ډېر څه شته چې تراوسه لا د کاغذ پر مخ نه دي راغلي. ما غوښتل چې د دغو مخورو يادونه، خاطرې او خبرې اترې له ذهنونو څخه د کاغذ پر مخ لوستونکو ته وړاندې کړم، خو په دې دوو کلونو کې د هېواد حالات داسې راغلل، چې د ژوند د چارو د ډېرو برخو توازن گډوډ شو، نو په دې وجه د هغو کسانو ليدنه کتنه راته گرانه شوه چې ددې کار لپاره ضرور وو. له دې کبله زما نيمگړی زيار نيمگړی پاتې شو. هيله لرم چې درانه لوستونکي او د محمد گل خان مومندبابا د پتمنې لارې لارويان او مينان به زموږ د عذر دا ټکی له پامه ونه غورځوي.

په ډېر درنښت

په ټوله پښتنه مينه

اسماعيل يون

۲۰/۵/۱۳۷۳

پېښور

لومړی څپرکی

د محمد گل خان مومند ژوند لیک

((ښاغلی محمد گل خان د محمد خورشید غونډ مشر زوی، د مومن خان لمسی، د عبدالکریم کړوسی په قوم حسین خېل مومند دی. د ۱۳۰۳ هجري قمري کال د روژې میاشتې پر ۱۳ ورځ د کابل د اندرابیو په کوڅه کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړه او دود علوم یې په خصوصي ډول له پوهانو څخه لوستي دي.))

پر ۱۳۲۷ هـ ق کال د حربي ښوونځي په دویم ټولگي کې د زده کوونکي په توگه شامل او تر پنځه کلنې تعلیمي دورې نه وروسته بریالی فارغ شو او د اردلانو په غونډ کې د توپچي څانگې د قوماندان په حیث وټاکل شو. په دغه شاهي ټولگي کې یې له یوې خوا کنډک ته درس ورکاوه، له بلې خوا یې د حربي ښوونځي د سرښوونکي په توگه وظیفه اجرا کوله او ددغه بریالي خدمت په نتیجه کې دسپه سالارصالح- محمد خان د یاور په حیث مقرر شو او د شاهي گارد د قوماندانۍ چارې هم وروسپارلې شوې.

محمد گل مومند د ۱۲۹۸ کال د جوزا پر میاشت، د هغه هیئت غړی و چې د محمد ولي بدخشاني په مشرۍ (مولانا سیف الرحمن الکوزی، فیض محمد زکریا، محمد اسلم میرشکار، بشیر احمدخان، عبدالحمیدخان، عزیزالرحمن فتحی، محمد ادیب افندي، عبدالغني ترجمان، غلام جیلاني)، د افغانستان د خپلواکۍ د معرفي لپاره اروپا او امریکا ته ولاړ.

ده پر ۱۳۰۳ ال کال د پکتیا د عسکري قوماندان او اعلیٰ حاکم، پر ۱۳۰۶ کال د مزارشريف د ملکي تفتیش د رئیس په حیث او بیا د ننگرهار د عسکري قوماندان په حیث پر کار شروع وکړه. په سقوي نا ارامیو کې لومړی پر کور ناست و. څرنګه چې عمومي امنیت او د هېواد خپلواکي یې په خطر کې ولیده، نو له خپل رسمي او ملي نفوذ څخه یې د وطن د نجات لپاره کار واخیست او پر مبارزه یې شروع وکړه. تر سقوي نا ارامیو وروسته محمد گل مومند د لومړۍ کابینې په تشکیل کې داخله وزیر او سربېره پر وزارت د ننگرهار د تنظیمه رئیس په حیث وټاکل شو او تر هغه وروسته د پروان او کاپیسا ولایتونو د چارو د تنظیم لپاره مقرر شو او بیا پر ۱۳۰۹ ال کال د ولایتونو؛ د کندهار او فراه ولایتونو د تنظیمه رئیس په حیث مقرر شو او په زړه پورې خدمتونه یې ترسره کړل. پر ۱۳۱۲ ال کال د قطغن، مزارشريف، بدخشان او میمنې د تنظیمه رئیس په توگه وټاکل شو او د ښو خدمتونو له کبله یې د لمر عالي نښان واخیست. پر ۱۳۱۹ کال د دولت د وزیر په حیث مقرر شو. محمد گل خان مومند د ۱۳۳۴ ال ۱۹۵۵م کال د لویې جرگې چې د انگرېز د امپریالیزم په مقابل کې د پښتونستان د مسالې په باب د گډ تصمیم نیولو په غرض جوړه شوې وه، د نایب سالار وظیفه اجرا کړله.

محمد گل خان مومند چې پښتانه يې د بابا او دادا په نوم يادوي پر ۱۳۴۳ل کال د اسد مياشتې پر ۲۷ مه ورځ د سهار پر ۸ بجو د ۸۰ کالو په عمر د زړه درېدو په اثر، د کابل په بريکوټ کې وفات شو او په شهدای صالحين کې خاورو ته وسپارل شو (۱)) (د مرحوم محمد گل خان مومند د جنازې په مراسمو کې د هغه وخت د دولت ډېرو لوړو دولتي اشخاصو برخه اخيستې وه.))

له محمد گل خان مومند څخه يو اولاد (يوه لور) پاتې چې د لال پورې په شېراحمد نومي واده ده. ((دغه راز يو وراره يې محمد پتنگ نومېده، چې د محمد گل خان مومند تر وفات وروسته يې د ده د ځينو اثارو خپرولو ته توجه کوله)). (۲)

مرحوم محمد گل خان مومند په دري ژبه کې هم د ښه قلم خاوند و، پر ترکي او روسي ژبو هم پوهېده.)) (۳)

پر پښتني فرهنگ د محمد گل خان مومند د هلو ځلو اغېزه

لکه څنگه چې دمخه مو وويل، محمد گل خان مومند لکه د نورو پښتنو مشرانو په څېر نه يوازې د تورې خاوند و، بلکې د قلم او ادب د دنيا لويه شتمني هم ورپه برخه وه او په دې برخه کې هم ډېر زيات خدمتونه کړي دي. که له تفصيل نه ډډه وکړو، نو کېدی شي پر پښتني فرهنگ باندې د محمد گل خان مومند د هلو ځلو اغېزې او تاثيرات په لاندې ډول په گوته کړو:

الف- په ژورناليسټيکه او خپرنۍ برخه کې:

لوی افغان مفکر سيد جمال الدين افغان وايي: ((اخبار د يوه ولس ژبه ده)) په اوسنۍ پرمختللي نړۍ کې د ژبې او ادبياتو د پرمختگ ډېر غټ او دروند بار د ژورناليزم پر اوږو او مټو پروت دی. محمد گل خان مومند په ډېرې ځيرتيا سره همدغه آر (اصل) ته متوجه و او د لومړي ځل لپاره يې پر ۱۳۱۱ل کال، په کندهار کې د (طلوع افغان) اوونيزه په پښتو کړه، دا په افغانستان کې لومړنۍ اوونيزه ده، چې په پښتو ژبه خپرېږي، د دې اوونيزې مسوول چلوونکی لوی استاد علامه پوهاند عبدالحي حبيبي و. تر هغه وروسته دا جریده په پښتو ژبه خپرېدلې، له طلوع افغان پرته ((پر ۱۳۱۱ل کال يې د ((پښتو)) په نامه يوه مجله هم خپروله، چې وروسته بيا د کابل له مجلې سره يوځای شوه، د کابل مجله هم لومړی په دري او پښتو خپرېدلې، خو کوم وخت چې د کابل ادبي انجمن په ((پښتو ټولنه)) بدل شو نو د کابل مجله هم ټوله پښتو شوه)). (۴)

ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې:

د محمد گل خان مومند بل لوی ادبي خدمت دا و، چې ادبي ټولنې يې جوړې کړې، ځکه د انفرادي او ډله ييز خدمت او خوځون ترمنځ ډېر توپير وي. محمد گل خان مومند کله چې د کندهار تنظيمه رئيس و نو هلته يې پر يو لړ سترو ادبي هڅونو او کارونو لاس پورې کړ.

((د ۱۳۱۱ل کال د قوس پر ۹ نېټه يې په کندهار کې پښتو ادبي انجمن)) تاسيس کړ. په پای کې دا انجمن کابل ته راغی او د کابل له ((ادبي انجمن)) سره يوځای شو او وروسته د کابل ادبي انجمن پر ((پښتو ټولنه)) بدل شو)). (۵)

ج- د روزنې او پالنې په برخه کې:

استاد گل پاچا الفت د فکر پالونکي او روزونکي ته په خپله د يوه مفکر په سترگه گوري او د دواړو مقام يو شان گڼي، ځکه که د فکر پالونکي هڅې او کوشنونه نه وي ، نو د يوه مفکر منځته راتگ تر ډېره حده له امکانه لرې برېښي.

څومره نوښتگرو او لويو ليکوالو چې د محمد گل خان مومند د پالنې، روزنې او هڅونې تر سيوري لاندې خپلو ادبي هڅو ته دوام ورکړی، نن يې په پښتو ان په گاونډيو ژبو کې ساری نه شو ليدلای. وايي کله چې د محمد گل خان مومند په لارښوونه لوی استاد علامه پوهاند حبيبي د ((طلوع افغان)) اوونيزه پښتو او بيا يې لومړۍ گڼه د هغه د کار پر مېز کېښوده، نو محمد گل خان مومند له ډېرې خوښۍ او خوشالۍ استاد حبيبي د خپلې مهربانۍ پر وړانگو تود کړ؛ کابل ته يې وړاندیز وکړ، چې استاد حبيبي ته دې جايزه ورکړای شي، نو لوړو مقاماتو استاد ته (۳۰۰۰۰ افغانۍ) د جايزې په توگه ورکړې، چې د هغه وخت دېرش زره افغانۍ د اوس وخت له مليونونو افغانيو سره معادلې دي. دغه راز يې استاد حبيبي ته (دوه جريبه ځمکه) د کندهار په شاوخوا او يو څه نوره ځمکه د کندهار په احمدشاهي حدودو کې هم ورکړه. همدارنگه محمد گل خان-

مومند د پښتو ژبې او ادب د لا غوړېدنې لپاره په بېلابېلو وختونو کې بېلابېلې ادبي مسابقې او کانکورونه جوړول، د بېلگې په توگه به له دې ډول مسابقو څخه د يوې يادونه وکړم.

استاد قيام الدين خادم وايي:

(([زما وما- او ؟ څوک]) مسئله د محمد گل خان وزير صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه، چې ددې کلمو تفريق د گرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځايونه يې وښيي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه اديبان شامل شول، مگر په اخره کې هغه څه چې ما ليکلي وو، قبول شول او يو اوميگا ساعت او پارکر قلم د وزير صاحب له خوا ماته په نمانځنه کې راکړل شول)) (۶)

سر بېره پر دې محمد گل خان مومند د يو زيات شمېر پښتنو د اولادونو لپاره ښوونځي جوړ کړل او په هغو کې يې د هغوی لپاره په خپله مورنۍ ژبه (پښتو) د درسي چارو د پرمخبيولو امکانات برابر کړل.

د- د ژبې په دفترې کولو او رسمي کولو کې:

پوهان ژبه د کلتور اعراده بللې او د يوه ملت د کلتور د خوندي ساتلو لپاره ژبه اساسي وسيله ده. فضل احمد غر افغان وايي:

((گوره خپله ژبه پرې نه ردې افغانه))

چې همدغه د قومي ترقۍ جر دى))

پاچا خان د يو قوم سپکوالى او ورکوالى د هغه په ژبه کې گوري. وايي: ((چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي، نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو هغه ورک شي)). (۷)

علامه محمود طرزي وايي: ((يو ولس په ژبه او ژبه په ادبياتو ژوندۍ پاتې کېږي)). (۸)

محمد گل خان مومند د ژبې همدغه ستر ارزښت ته په ډېر دقت متوجه و او په دې برخه کې د خاص او ځانگړي نظر خاوند و.

هغه ته د ژبې د پرمختگ بنسټيز لاملونه (عوامل) ډېر ښه معلوم وو، نو په همدې وجه يې پر عملي فعاليتونو لاس پورې کړ. وايي د يوې ژبې د پرمختگ لپاره څو ټکي ډېر مهم دي، يو دا چې ژبه مذهبي بيز ولري، رسمي يانې دفتري او دولتي شي او بل علمي او اقتصادي بيز او اهميت ولري. خان شهيد عبدالصمد خان اخکزی وايي: ((د يوه قوم ژبه هغه وخت پرمختگ کولای شي، چې اولادونه يې په خپله مورنۍ ژبه تعليم وکړي)). (۹) په خپله محمد گل خان مومند وايي: ((ژبه بايد وساتله شي، وپالنه شي، وروزله شي، ارته کړله شي، علمي شي، ادبي شي، په هر حيث د ملت د مرستو اړنيو او احتياجاتو ته کافي شي)). (۱۰)

محمد گل خان مومند د ژبې د پرمختگ د پورتنيو عواملو په پام کې نيولو سره لومړی دخپلې ژبې د عملي رسمي کولو او دولتي کولو لپاره هڅه او هاند پيل کړل. يو زيات شمېر پښتنو روښاندانو يې ملا وروترله او د وخت دولت يې په دې حقيقت قانع کړ چې د پښتو ژبې رسميت او دفتري کېدو ته جدي ضرورت دى او بل دا د پښتنو مسلم حق دى، چې په خپل هېواد کې يې خپله ژبه رسمي او دفتري وي. د همدغو عواملو له کبله ((پر ۱۳۳۶ کال د دولت له خوا يو فرمان صادر شو او پښتو ژبه يې د دولت د رسمي ژبې په حيث اعلان کړه)). او وروسته په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختيا لپاره يوه ماده ځای کړاى شوه، چې دولت په دې خبره مکلفوي چې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختگ لپاره هاند او هڅې وکړي.

د پښتنو په اوسني تاريخ کې د محمد گل خان مومند دريځ

د پښتنو ټول ژوند له پېښو او حوادثو ډک دی. که څوک د پښتنو تاريخ په دقيقه توگه ولولي، نو ورته څرگنده به شي، چې دې ملت د خپل ژوند په اوږدو کې ايله که څو لسيزې سر په سر په آرامۍ او سوکالۍ کې ژوند تېر کړی وي. دومره جگړې پرې راتپل شوي او له دومره جگړو سره مخامخ شوی او دومره طبيعي بدمرغيو ورته مخه کړې، چې د نړۍ ډېر کم ملتونه به ورسره مخامخ شوي وي. کله چې پښتانه دې نړۍ ته راځي، نو په ډزو بدرگه کېږي او هغه بلې دنيا ته هم ډېر د ډزو له کبله ځي. د پښتنو معاصر تاريخ د خونړيو جگړو شاهد دی. دا جگړې د نړۍ د ستر ښکېلاک (انگرېز) له خوا زموږ پر ولس راتپل شوی.

خو څرنگه چې زموږ ولس د تورې مېړنی دی، نو د جگړې ډېرې برياوې يې په برخه شوي دي. يو پوه وايي: ((پښتانه يې په توره گټي او په سياست يې بايلوي)). (۱۱) خو له دې سره سره بيا هم پښتانه داسې اتلان لري، چې هم يې توره چلولې او هم قلم، هم د عمل د ډگر توريالي وو او هم د پوهې او تدبير. له امير کروړ جهان پهلوان نه نيولې تر شېرشاه سوري، بايزيد روښان، خوشال خان خټک، ميرويس نيکه، لوی احمدشاه بابا پورې ټول د تورې او قلم، پوهې او تدبير اتلان تېر شوي دي. په اوسني عصر کې موږ يو بل اتل هم لرو، چې هغه هم د تېرو مشرانو په شان د تورې او قلم، فکر او پوهې د لويې شتمنۍ خاوند دی. دا اتل محمد گل خان مومند دی. محمد گل خان مومند د ننگرهار په جبهه کې د سپه سالار صالح محمد خان د ياور په حيث د خپلواکۍ په جگړې کې گډون درلود او افغاني لښکر يې د تباهي او بې دسيپليني له بلا څخه وژغوره او د انگرېز د تورو په مقابل کې يې حيثيت ور اعاده کړ). (۱۲)

د هېواد د خپلواکۍ لپاره پر مېړانې سربېره محمد گل خان مومند د سقاوي اغتشاش د تورې دورې په له منځه وړلو کې هم لوی لاس درلود او هېواد يې د جهل، ناپوهۍ او فساد له منگولو څخه په ډېره لنډه موده کې خلاص کړ. د محمد گل خان مومند د نارينتوب يوه بله بېلگه داده چې د شينووارو د بغاوت پر وخت ((د جلال اباد ښار د ټولې جگړې په ترڅ کې، د جلال اباد او کابل ترمنځ ارتباط د يوې الوتکې په وسيله ټينگ و چې هره ورځ به تله راتله، مرکز ته به يې د جنگ راپورونه راوړل او له دې ځايه به يې اوامر او فرامين وروړل.

جگړه ورځ پر ورځ زياتېدلې او د ښار محاصره ټينگېدلې، تل به دا اوازې خپرېدې چې د امان الله خان حکومت نسکور شوی، خو د الوتکې تگ راتگ د عسکرو او لښکرو د زړه تسلي و، اما د جدي پر ۲۴مه (۱) الوتکه له کابله رانغله، بله ورځ هم رانغله او په خلکو کې داسې گونگسي خپور شو چې کابل د سقاو زوی نيولی دی، والي علي احمدخان (۲) ته هم خبر راورسېد، ده چې له پخوا نه ځان تيار کړی و، نو دولتي مامورين او منصبداران يې راغونډ کړل او ورته وپې ويل: ((زه دلته د امان الله خان د وکيل په توگه ټاکل شوی وم، خو اوس چې هغه تخت پرېښود، نو تاسې بايد ماته د باچايۍ بيعت راکړئ!

څو محدودو منصبدارانو له ده سره بيعت کول ونه منل، چې په دوی کې يو محمدگل خان مومند او بل نورستاني کپتان حميدالله و، چې د دې انکار په نتيجه کې يې دواړه کلک کلک په لرگو ووهل)). (۱۳) بل لوی او د يادونې وړ خدمت چې محمدگل خان مومند پښتنو او په عمومي ډول افغانانو ته کړی دی، هغه په پښتنو کې د ملي شعور راتوکول و او په دې ډول يې پښتانه (د يو بل لوی ښکېلاک) په مقابل کې د سپر په توگه ودرول، پښتانه يې د راتلونکو څو لسيزو عواقبو ته متوجه کړل، چې کېدی شول د هغو په وجه د بهرنيو دښمنانو په لمسون او لاسوهنې، د افغانستان فعلي بڼې بدلون موندلای وای، خو د محمد گل خان مومند د فکر لرليد دومره دقيق و، چې دا ټول عواقب يې مخکې تر مخکې له نظره تېر کړي وو. بل يې پښتانه د ښاري ژوند دلارو په لټون پسې وهڅول او د اقتصادي سرچينو د پلټنې او لاسته راوړنې لارې او گودرې يې ور په گوته کړې. خو که په لنډ او خلص ډول د پښتنو په اوسني پېښليک (تاريخ) کې د محمد گل خان مومند پر دريځ خبرې وکړو، نو وبه وايو: دی د پښتنو داسې يو ستر ملي او فرهنگي شخصيت دی، چې د هېواد د ملي واکمنۍ د کورنيو او بهرنيو دښمنانو د قوت روح يې مخکې تر مخکې ځپلی او د فکر مزي يې ورشلولي دي، پښتانه او په مجموع کې ټول افغانان يې له يو لوی رنځ او خطر يانې د يو خپلواک افغانستان له ټوټې ټوټې کولو څخه ژغورلي دي .

(1) د ۱۳۰۷ لمريز کال د جدي ۲۴ تاريخ دی.

(2) علي احمد خان د شينواريو د بغاوت پر وخت د ننگرهار والي و، دی ډېر ځانغوښتونکی انسان و، د هېواد د لوړو گټو د ساتلو خيال يې په زړه کې نه و، کله چې شينواريو د جلال اباد ښار محاصره کړ، نو ملي مبارز زمانخان د خپلو ملي لښکرو په واسطه هغوی ته ماته ورکړه، خو علي احمد خان د ميرزمانخان بری او ښه شهرت په زړه کې نه شو زغملی، نو همغه و، چې بله ورځ يې د يوې قومي جرگې په ترڅ کې ميرزمانخان ته امر وکړ، چې د شينواريو باغيان له منځه يوسي، ميرزمانخان که هر څومره هڅه وکړه، چې والي علي احمدخان په دې خبره وپوهوي، چې په جرگه کې د ټولو خلکو په مخ کې پر هغوی باندې حمله کول هم د جنګي تاکتيک له مخې غلطه خبره ده، ځکه چې هغوی مخکې تر مخکې په دې راز خبرې او هم د جرگې د دود او دستور له مخې، خو علي احمد خان ډېر ټينگار کاوه او ويل يې چې زه د امان الله خان نماينده يم ته چې زما امر نه منې، لکه د امان الله خان امر چې نه منې، څرنگه چې امان الله خان ميرزمانخان ته ورور ويلي وو او هم يې د لوی خان لقب ورکړی و، نو همغه و چې ميرزمانخان جگړې ته لاړ. څرنگه چې شينواري مخکې تر مخکې له دې جگړې نه خبر وو، نو همغه و چې ميرزمانخان لښکرو ته يې سخته ماته ورکړه، نو ځکه د والي علي احمد خان ناوړه هيله ترسره شوه. پر دې وخت د سقاو د زوی د پاچاهۍ اوازې شوې، علي احمدخان چې مخکې تر مخکې يې د پاچاهۍ خيالونه ليدلي وو دا موقع د ځان لپاره مناسبه وگڼله او ځان يې د امان الله خان د وارث په توگه معرفي کړ او له خلکو څخه يې د بيعت غوښتنه وکړه. محمد گل خان مومند چې يو زيرک افسر او سياستوال و، د علي احمدخان پر ټولو هيلو، نيتونو او چلندونو ښه خبر و، نو هغه ته يې

له بيعت څخه ډډه وکړه او ويل يې چې امان الله خان بايد بېرته پاچا شي، خو علي احمدخان هغه تر سختې فزيکي شکنجې لاندې ونيو، خو محمد گل خان مومند له خپلې عقيدې نه وانه وښت.

محمد گل خان مومند او پښتونولي

پښتو نه يوازې زموږ د ژبې نوم دی، بلکې زموږ د کلتور او ټولنيز دود معنوي رمز هم په کې پروت دی، پښتانه په پښتو سره راټولېږي، په پښتو پرېکړه کوي او په پښتو لوړه.

ځينو د (پښتو) له کلمې څخه، څو ماناوې راکښلي، چې دا ماناوې او خوښونه په يوه پښتون کرکټر کې تجلا مومي. (پ)، د پت؛ (نن)، د ښېگڼې؛ (ت)، د تورې؛ او (و) د وفا د ماناوو ښکارندويي کوي. که څه هم په يوه انسان کې د پښتو د بشپړو معنوي ارزښتونو د ټولو څرکونو ليدل څه گرانه خبره ده، خو ځينې داسې پښتانه هم شته، چې د يوه پښتون کرکټر بشپړې ځانگړنې په کې ځلېږي. يو له داسې پښتنو کرکټرونو څخه محمد گل خان مومند دی. فکر کوم د محمد گل خان مومند په فکر، احساس، عاطفې او روحياتو کې چې د پښتو او پښتونولۍ څومره جذبې او ولولې جاري وې د ډېرو کمو پښتنو په روحياتو کې که پښتو دومره ځای نيولی وي. محمد گل خان مومند هغه شخصيت و، چې پښتو يې ويلې، پښتو يې ليکلې او پښتو يې ترسره کړې ده.

محمد گل خان مومند د پښتو او پښتونولۍ په باب يوه رساله هم ليکلې ده. د دې رسالې نوم دی ((لنډکۍ پښتو)). په دې رساله کې د محمد گل خان مومند هغه افکار راټول شوي چې د پښتو او پښتونولۍ په باب يې لري.

((مرحوم مومند په پښتو ليکلو او پښتو ويلو کې د سوچه والي کلک طرفدار و او د کوم څيز لپاره به يې چې په پښتو کې لغت بيا موند، نو د پردي لغت استعمال ورته ادبي کفر ښکارېده. که به چا د ده پر وړاندې د پردۍ ژبې لغت استعمال کړ، ده به ورته ويل: ((وروکيه! پوه نه شوم، څنگه؟)) خو چې به هغه سپری په خپله خپلې وينا ته ملتفت شو.)) (۱۴)

دلته به له پښتو او پښتونولۍ سره د محمد گل خان مومند د اورنۍ مينې او افکارو يو لنډ جاج وړاندې کړو، وبه گورو چې دې لوی پښتون له خپلې ژبې او پښتونولۍ سره څومره د زړه له تله سپېڅلې او رواني مينه درلودله. محمد گل خان مومند وايي: ((پښتو، پښتو منل، پښتو ويل، پښتو کول او پښتو چلول دي. پښتانه په پښتو سره پښتانه وو او په پښتو سره به پښتانه وي. پښتانه په پښتو چلېدلي وو او په پښتو به وچلېږي. پښتانه په پښتو پېژندل کېدل په پښتو به پېژندل کېږي او په پښتو به وپېژندل شي. پښتانه په خپل منځ کې هم په پښتو يو له بله سره پېژني په پښتو سره عزيزان او يو پر بل گران دي.

د پښتنو خپلوي په پښتنو سره ده، خپل او پردي په پښتو سره څرگندېږي او بېلېږي. پښتانه په پښتو باندې سره پوهېږي، د پښتو خوږه مرکه په پښتو کېږي. پښتانه له پښتو نه خوند اخلي.

تر ټولو خوندوره مرکه د پښتو ده...

پښتو د پښتنو تفکرات، تخيلات، ذوق او هر څه سره يو شاته او يو کوي.

— پښتو خورا خوږه وروړي ده.

— پښتو صله رحمي ده.

— پښتو شفقت دی.

— پښتو مرحمت دی.

— پښتو مهرباني ده.

— پښتو مروت دی.

— پښتو ښېگڼه ده.

کونډې، رنډې، يتيمان، بېوزلي او مسکينان، رانده او گوډ، په پښتو ساتل کېږي. که پښتو وه يو د بله خوښ، يو پر بل راضي، يو پر بل به ښاد يو.

که پښتو نه وه يو د بله ناخوښه، يو د بل نه ناراضه او يو به هم پر بل ښاد نه شو. که پښتو وه زه به تا درنوم او ته به ما درنوې.

— پښتو اصيلتوب دی.

— پښتو سيالوالی دی.

— پښتو نجات دی.

— پښتو عزت دی.

— پښتو کې بې پټي، دگلتوب (حقارت) نه شته، ځکه چې پښتانه يې نه شي منلی.

— پښتو دروندوالی (وقار) دی.

— پښتو د پښتنو درنول دي.

— پښتو کې ټيټال او تملق نه شته.

— پښتو کې سپکه نه شته، نو ځکه سپک پښتون نه دی.

— پښتو شرافت دی.

— پښتو ښه نيت دی.

پښتو د پښتنو او مسلمانانو خير غوښتنه ده.

پښتو ښه اخلاق دي.

پښتو سپېڅلتوب (تهذيب) دی.

پښتو تدبير دی.

پښتو سړيتوب دی او سړيتوب پښتو ده.

پښتو انسانيت ته خدمت دی.

پښتو قناعت دی.

پښتو په حق درېدل دي.

پښتو صبر دی.

پښتو حوصله ده.

پښتو هاند او کونښن دی.

پښتو دين، وطن او د پښتانه ولس ته خدمت دی.

پښتو ايثار دی.

پښتو فدا کاري ده.

پښتو تکړه توب دی.

پښتو غښتلتوب دی.

پښتو کې خيانت نه شته.

پښتو کې ټگي نه شته، ټگ پښتون نه دی.

پښتو کې غلا نه شته.

پښتو کې تالا نه شته.

پښتو کې ظلم نه شته، ظلم بې پښتوالي دی.

- پښتو د مظلوم حمايه ده، په نيمې شپې کې له غره سره سم د پېښې ځي ته ځان رسول پښتو ده، غله، جاني او خاين نه چيغه ويستل او نيول يا يې وژل پښتو ده.
- پښتو صداقت دی.
- پښتو پاک زړه دی.
- پښتو سليم وجدان دی.
- پښتو روغه پوهه ده.
- پښتو ده چې پښتانه له بدو چارو ساتي.
- پښتو دوا ده.
- پښتو شفا ده.
- پښتو د پښتانه د زلمو ښکلا او د پېغلو ښايست دی.
- پښتو د پښتنو گانه ده.
- پښتو رسول (زينت) دی.
- پښتو حيا ده.
- پښتو د پښتنو د نارينه وو پگړۍ او د ښځو ټيکړی او پورونی دی.
- پښتو عفت دی.
- پښتو عصمت دی.
- پښتو سمه عقیده ده.
- پښتو ايمانداري ده.
- پښتو پر مسلمانۍ ټينگېدل دي.
- پښتو پر ځان باور دی.
- پښتو ډوډيماري ده.
- جهل په پښتو ورکېږي.

- علم په پښتو زده کېږي.
- زده کړه په پښتو کېږي.
- پښتو د علماوو مننه او احترام دی.
- پښتو پانگه (سرمایه) ده.
- پښتو کې د دواړو نړیو گټې دي.
- پښتو ازادي ده.
- پښتو قوت دی.
- وطن په پښتو ژغورل کېږي.
- پښتو لوړ همت دی.
- پښتو توره ده.
- پښتو نارینتوب دی.
- پښتو تورزنتوب دی.
- پښتو د پښتنو هر گوره کلک سنگر دی.
- پښتو لطف دی.
- پښتو قانون دی.
- پښتو انتظام دی.
- پښتو د سمو مشرانو مننه ده.
- پښتو د خاینو مشرانو رټنه ده.
- جنت پر اسلام باندې په پښتو کولو گټل کېږي، حورې، غلمان او د جنت بې شمېره نعمتونه پښتنو ته په پښتو لاسته ورځي.
- پښتو د پښتنو د دواړو نړیو د سعادت ضامنه ده.
- پښتو د پښتنو د ټولنې روح دی.

پښتو خو نو پښتو ده، پښتو ده.

پښتو ده او پښتو (پښتونواله) ده.)) (۱۵)

دويم څپرکی

د محمد گل خان مومند اثار

لکه څنگه چې مو دمخه وويل، محمد گل خان مومند لکه د پښتنو د نورو مشرانو په شان هم د تورې، غيرت او مېړانې د شتمنۍ څښتن و او هم د قلم او ادب د معنوي پانگې خاوند او همدا دواړه يې د پښتو او پښتونولۍ د خدمت لپاره د يوې اغېزمنې وسيلې په توگه وکارول.

د محمد گل خان مومند يو شمېر ليکنې او اثار تراوسه پورې د هېواد په ځينو مهالنيو خپرونو کې او ځينې يې هم په ځانگړي ډول خپاره شوي دي، مور دلته د محمد گل خان مومند ليکنې او اثار تر دوو ډلبنديو لاندې څېړو:

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې.

ب- په ادبي برخه کې.

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې:

د محمد گل خان مومند د ليکوالۍ زياته برخه پر همدې ژبنۍ خوا څرخي، ځکه هغه وخت او حالات چې محمد گل خان مومند په کې ژوند کاوه، داسې وو چې د پښتو ژبې د گرامر په برخه کې کوم مهم اثر نه ترسترگو کېده. محمد گل خان مومند دې نيمگړتيا ته متوجه شو او په دې برخه کې يې کار ته ملا وتړله. دی په ژبپوهنه کې د ځانگړي سبک خاوندو، چې هغه د کره، نړه او معياري پښتو ليکل او ويل وو، تر ده وروسته ځينو نورو پښتنو پوهانو هم همدا لار ونيوله چې کولای شو، د بېلگې په توگه د پوهاند مجاور احمد زيار نوم واخلو. پوهاند زيار د خپلو ډېرو نوښتونو ترڅنگ د محمد گل خان مومند د ژبپوهنې له اندود څخه گټه اخيستي ده.

دا دی دلته د محمد گل خان مومند پر دې ډول اثارو لنډه رڼا اچوو:

۱- پښتو سيند:

دا د پښتو ژبې د لغتونو قاموس دی، چې محمد گل خان مومند ليکلی او پر ۱۳۱۶ل کال په لويه قطع (د يوې تختې کاغذ په اندازه)، د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د دې اثر د مخونو شمېر (۳۶۶) ته رسېږي او د ټوکونو شمېر يې دوه زره (۲۰۰۰) دی.

د اثر په پيل کې د پښتو د خاصو تورو او ځينو اوازونو په باب خبرې شوي او بيا په څلورو مخونو کې د اثر د ليکدود په باب بحث راغلی دی.

استاد زیار په خپل یوه اثر ((وبي پانگه)) کې لیکلي، چې د یوې ژبې د بډاینې او شتمنۍ لپاره یوه لاره دا ده، چې پخواني وییونه (لغتونه) یې ذخیره شي او نوي لغتونه په کې جوړ شي. محمدگل خان مومند وايي: ((د یوې ژبې ساتنه هم په دغه شان کېږي، چې د هغې ژبې لغات چې لکه د هغې خزانه ده وساتل شي تر څو چې د لغاتو د ورکېدو په سبب ژبه او د ژبې د ورکېدو په سبب ملت د ادبي فقر او نکبت په بلا ککړ نه شي او د مذلت په توره خاوره کېښي او نهایت نوم یې د روزگار دمخه ځنې ورک نه شي.)) (۱۶)

د ده په نظر که د ژبې لغت قید نه شي، هغې ژبې ته نور لغات داخلېږي او پردي کېږي، هر څوک چې د یوې ژبې د لغاتو قیدول غواړي باید په خپلو همخنگو، گاونډیو او خپلوانو ژبو پوه وي، چې د نورو ژبو لغات د خپلې ژبې لغات ونه گڼي او د خپلې هغه د نورو...

په (پښتو سیند) کې د پښتو ژبې په سلگونو لغتونه ذخیره شوي، د هر لغت مانا او تفسیر یې په فارسي ژبه کړې ده. ۲- د پښتو ژبې لیاره:

پښتو گرامر په برخه کې د محمد گل خان مومند ډېر مهم اثر دی چې پر ۱۳۱۷ کال د ساپي عبدالعظیم په اهتمام او لیک باندې په لاهور کې چاپ شوی دی، له سریزې پرته (۴۹۵) مخونه لري.

د اثر په پیل کې په (۱۴) مخونو کې په خپله د وزیر صیب له خوا یوه علمي او گټوره سریزه کښل شوې، په سریزه کې لومړی د یو ملت په ژوند کې د ژبې پر اهمیت مفصلې خبرې شوي، وايي: ((د یوه ملت په ژبې کې هماغومره سیاست، اقتصاد، اجتماعیات، ملي اخلاق، اداب، ملي عادات، ملي رسومات او عنعنات، ټول ملي خصایل او خصایص، حتی په ذهنیت، افکار، حسیات او مدنیت یې نفوذ مینده کوي او هماغومره د هغې ژبې د خاوندانو نامرې بری، د دغې بلې ژبې پر خاوندانو تامینوي...)) (۱۷)

محمد گل خان مومند ددې کتاب په کښلو کې له زیاتو ستونزو سره مخامخ شوی دی، ځکه پر کوم مهال چې محمد گل مومند ژوند کاوه د بېلابېلو عواملو له امله د پښتو کتابونو شمېر ډېر زیات نه وو. د گرامر په برخه کې که د گوتو په شمېر د لیکلو کتابونو نومونه واخیستلی شو. وزیر صیب دې ټکي ته اشاره کړې ده، چې د پښتو گرامر او قواعدو په برخه کې کتابونه نه دي لیکل شوي او که لیکل شوي هم وي د پردو له خوا لیکل شوي او د ډول اثارو لیکل د یو غرض له مخې و، نه د پښتو د خدمت لپاره. دی د دا ډول یو اثر یادونه کوي، چې په اردو ژبه لیکل شوی و.

که څه هم پخوا ((پیرمحمد کاکړ د اتلسمې پېړۍ په نیمايي کې د (معرفة الافغاني) په نامه یوه ښوونیزه (تعلیمی) ډوله پښویه کښلې، الماني گیولډن شتیت تراوسه پورې لومړی ختیځ پوهاند برېښي چې تر پیرمحمد کاکړ څخه ۲۰-۲۵ کاله وروسته په خپل نوي فرهنگ کې د الماني دیگوري او اویستي وییونو ترڅنګ یې ۲۱۵ پښتو وییونه کښلي

دي. پر ۱۲۲۱ل (۱۸۱۰م) کال د محمد ارتضاخان (د نواب امان الله خان زوی) چې فرهنگ ارتضایي نومي څلور ژبي (عربي، اردو، فارسي او پښتو) قاموس دی او پر همدغه کال د کلاپروت گرامر هم د یادونې وړ دی.

پر ۱۲۲۸ل (۱۸۱۳م) کال د الله یار خان (د نواب محبت خان ورور) عجایب الغات او په هغه پسې (کتاب و خیالات زماني در لغت و زبان (افغاني). دغه راز د (امدنامهء افغاني) د کړگر پوهې (فعلي صرف) یو بل کتاب چې یو ويی لیک (لغتنامه) را اخلي، د نولسمې پېړۍ په سر کې کښل شوی ښکاري... دغه راز گیورک مورگن ستیرن، گایگر، جرمني پوهاند ایوالد، میجرلیچ، کپتان واگن، راورتي، هانري والتر، الماني ازنيسټ ترومپ، جیمز دارمستتر، روسي ختیځپوهاند تامانو ویچ لاریمر)) (۱۸) او داسې نورو پوهانو د پښتو گرامر، ویی پوهنې، ویی پانگې، قاموس لیکنې، آر پوهنې او نورو کې څېړنې او لیکنې کړي، خو دا لیکنې او څېړنې یا د یاد شویو لیکوالو په هېوادونو کې د هغو په ژبه خپرې شوي او یا د محمد گل خان مومند د اثر (د پښتو ژبې لپاره) تر لیکلو وروسته خپرې شوي دي. نو په دې وجه محمد گل خان مومند د خپل اثر د لیکلو پر وخت په پښتو ژبه کې د نورو ژبنيو اثارو له شتوالي څخه بې برخې و او بل دومره جامع گرامر چې محمد گل خان مومند ولیکه، تر ده دمخه چا نه و لیکلی او هغه کمی چې زموږ په ژبه کې د گرامري اثارو د کمښت له کبله احساسېده د امکان تر حده یې دا کمښت له منځه یووړ.

محمد گل خان مومند د خپلې سريزې په پای کې وايي: ((د دغه لامله چې زما په لاس کې اثار نه وو چې تنې څه گټې اخيستې او استفادې کړي وای، نو ویلای شم چې د پښتو ژبې د ليارو او قواعدو په غونډولو کې ډېر سترې شوی يم، ځکه چې ډېره لټنه او پلټنه یې غوښته. ددغه کتاب په ترتیب البته د پرديو ژبو د کتابونو نه استفادې شوې او په هغه ترتیب سره لیکل شوي، اما پوهان او علماء صاحبان پوهېږي، چې د ژبې لپاره (قواعد) څه د ترجمې کار نه دی، چې له بلې ژبې څخه ترجمه شي، کېدی شي چې زما تتبعات بشپړ نه وي یا څه رانه پاتې وي، نو ځکه زه به همدغه حکم نه کوم چې دغه کتاب غلطی او سهوه نه لري. هر ډول چې وي زه د پښتو او پښتنو پخوانی مین او خادم يم ځان مسعود بولم چې دغسې وخت کې څښتن تعالی جل وعلی شانه، ماته د دغه کتاب د تالیف توفیق راکړ. هیله کوم چې دغه کتاب د استفادې موجب هم وگرځي او د پښتنو او پښتو د شایقینو له خوا یو کوچنی چوپړ وگڼل شي.)) (۱۹)

ددې کتاب لومړۍ برخه صرف دی، چې دې کې د پښتو توري، د تورو ډولونه، ضوابط، خج، د تورو وتو ځي، نوم، د نومونو خاصیت، ډولونه، د نومونو اوبښتنه، صفت، د صفت ډولونه. ضمیرونه، د ضمیرونو ډولونه، فعلونه، د فعلونو ډولونه او ادات راغلي دي .

دویمه برخه یې پښتو نحو ده، چې په دې برخه کې نیمگړي ترکیبونه، بشپړ ترکیبونه، اصلیه جمله، فرعیه جمله، مطلقه او مقیده جمله څېړل شوي دي.

د اثر درېیمه برخه مصادر دي، چې په هغې کې د پښتو (۱۵۶۶) بېلابېل مصادر معرفي شوي دي. د دې اثر په باب بل د یادونې وړ ټکی دادی، چې د پښتو ژبې په نسبتاً پخواني لیکدود لیکل شوی دی، چې اوس د پښتو ژبې په لیکدود کې یو لړ بدلونونه راغلي دي.

مثلاً د پښتو دغه توري (ډ، ږ، ښ، ټ) په کې په دې ډول لیکل شوي دي:

ډ = د تر (د) څخه یې لږ غټ لیکي.

ږ = ږ تر (ږ) څخه یې لږ غټ لیکي.

ښ = نر

ټ = ت

دغه راز د کلمو په تړلو کې له اوسني لیکدود سره ډېر توپیر په کې لیدل کېږي، دا لاندې څو مثالونه یې د بېلگې په توګه وړاندې کوو:

اوسنی لیکدود د پښتو ژبې لپاره

کری کره ی

لیدلای لیدله ی

ستړی ستړه ی

شوی سوه ی

نیولای نیوله یی

او داسې نور مثالونه.

۳- لنډکی پښتو او پښتونواله:

(لنډکی پښتو) د محمد گل خان مومند هغه رساله ده، چې د مرحوم استاد عبدالروف بېنوا د هغې گیلې په ځواب کې، چې له پښتنو مشرانو څخه یې کړې وه او پر ۱۳۲۷ل کال په کابل مجله کې خپره شوې وه، لیکل شوې ده او پر همدې کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې ده. دغه راز استاد بېنوا دا رساله د اوسني لیکوال په درېیم ټوک کې هم د درېیم ځل لپاره خپره کړې ده.

د محمد گل خان مومند د ځواب يوه برخه دلته راوړو:

((زما غښتلی ورور بېنوا صاحب!

زه ښه روغ نه يم، نو ځکه ليک او لوست زيار راپېښوي که ډېر ضرور نه وي نه يې کوم بې دغه سړ کال ختې مې هم درلودې چې درست کال د ورغومي د مياشتې ترسره پورې په هغو اخته وم. په ژمي کې ختې درېدلې وې او وزگار تيا وه، نو کله کله به مې د کابل مجلې را واخيستلې او څو کرښې ليا کوم مضمون او مقاله به مې ولوستله، څو ورځې مخکې مې په ۲۰۱ گڼې کې د غښتلي غروال ((چې نوم او کام يې نه پېژنم)) د ځواب په ترڅ کې زما او د ځينو نورو پښتنو نه ستا گيله ولوستله. که څه هم ته حق لرې خو موږ معذور يو او زموږ عذرونه نه دي څرگند.

زما خو بې نورو معاذيرو يو عذر د صحت وړانوالی دی، که نه دغه خو رښتيا ده چې پښتو يوازې ستا ليا د څو کسو نه ده، پښتو د پښتنو نیکونو نه راپاتې ميراث دی، چې په دغه کې درست پښتانه برخه لري او درست پښتانه بشپړه گټه تنې اخيستلای شي، خو وېشلاى يې نه شي... د پښتو تشریح چې د انساني، اسلامي او پښتني فضايلو بيان دی او د پخوانو پښتنو د اخلاقو، ادابو، عاداتو، دود او دستور او د ژوندانه د ډول او رواج ښوونه ده حقیقتاً خورا گران کار دی او د هرچا د لاسه نه دي پوره، لکه چې متل دی چې (پښتو چا ترسره کړې نه ده) همدغسې چا بشپړه څرگنده کړې هم نه ده...)) (۲۰)

په لنډکۍ پښتو او پښتونواله نومي اثر کې د ژبې، پښتو او پښتونوالي په باب د وزير صيب درانه افکار ځلېدلې دي. دی په دې اثر کې د پښتو او پښتونولۍ هر اړخيز او جامع تصوير او تعريف وړاندې کوي، د يوه پښتون کرکټر ځانگړنې بيانوي او پښتو او پښتونولي د يوه مقدس، لوړ او پراخ قانون او ائين په توگه موږ ته راپېژني.

۴- روزنه:

د وزير صيب محمد گل خان مومند بل اثر دی، چې تراوسه پورې چاپ شوی نه دی. مرحوم استاد بېنوا د (اوسني ليکوال) په درېيم ټوک کې د دې اثر يادونه کړې، خو د څرنگوالي په باب يې څه نه دي ويلي.

۵- پخلى:

پخلى د محمد گل خان مومند بل اثر دی، چې استاد بېنوا يې هم يادونه کړې، خو د څرنگوالي په باب يې څه نه دي ويلي. دغه راز د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په گڼې کې هم ددې کتاب يادونه شوې، خو په تفصيل سره پرې څه نه دي ليکل شوي.

۶- پښتني تربيه:

پښتني تربيه هم د وزير صيب محمد گل خان مومند يو بل اثر بلل شوی، چې د اصلاح ورځپاڼې په ۱۳۴۳/۵/۲۸ل کال په گڼه کې يې يادونه شوې، خو په تفصيل يې پرې څه نه دي ليکلي.

۷- پخواني ملي او ادبي اصطلاحات:

د اصلاح ورځپاڼې د ۱۳۴۳/۵/۲۸ل کال نېټې د گڼې له مخې د محمد گل خان مومند يو بل اثر دی، چې چاپ شوی نه دی او د قلمي نسخې په توگه په دې اثر کې پخواني ملي او ادبي اصطلاحات راغلي دي. ددغه اثر په باب بايد ووايم، چې د غزني يوه روښنفره اوسېدونکي (غلام جيلاني خان) ماته وويل: ((زموږ د ځوانۍ شپې ورځې وې، نو موږ به څو تنه روښنفره ځوانان وخت پر وخت د بابا ليدو ته ورتلو، د هغه د ژوند وروستي کلونه وو، يوه ورځ يې موږ ته وويل، چې ما د متلونو او د پښتنو د پخو خبرو په باب يو کتاب راپيل کړی، په دې کې مې يو شمېر متلونه راټول کړي دي.)) نو زما په گومان کېدې شي (پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) د وزير صيب محمد گل خان مومند همدغه اثر وي، چې پورته مو يادونه وکړه.

ددغو ياد شويو اثارو (روزنه، پخلی، پښتني تربيه او پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) قلمي نسخې اوس زما په واک کې نه شته، چې د نوموړو اثارو د څرنگوالي په باب بشپړې څرگندونې وکړم. خو (زموږ غازيان) اثر د ښاغلي مولف محمد ولي زلمي په قول: ((د محمد گل خان مومند يو وراره محمد پتنگ نومېده، چې د ده تر مړينې وروسته يې د ده د ځينو اثارو په خپرولو کې توجه کوله.)) (۲۱) نو شايد د نوموړو اثارو قلمي نسخې هم له نوموړي سره خوندي وي.

دغه راز د وزير صيب محمد گل خان مومند دوه ليکنې چې د ده په خپل لاس کښل شوي، د هېواد له نوميالي محقق حبيب الله رفيع سره موجودې دي چې تراوسه چاپ شوي نه دي.

دا ليکنې هم د وزير صيب د متفرقه ليکنو له جملې څخه دي:

۱- سيمه: د گډ هېواد او خصوصاً د پښتنو د هېواد د ساتنې او گډ مدافعت په اړه مطالب لري.

۲- مېلمستوب: مېلمستيا او بلنه ده، په مېلمستيا عمومي بحث او دا چې پښتانه په مېلمستيا کې ډېر پياوړي دي خصوصي بحث کوي.

۳- ټوکې: په دې مضمون کې ټوکې په جايزو او ناجايزو برخو وېشي، جايزې له اسلامي او پښتني ادابو مخالفې نه بولي او ناجايزې له دارو سره مخالفې گڼي.

ب- په ادبي برخه کې:

دمحمد گل خان مومند د ژوند زیاته برخه او ورځنۍ چارې د دولت پر اداري کارونو، پر پښتو پالنې د نوي پښت پر روزنې او د مهمو ژبنيو علمي اثارو پر لیکلو تېر شوی، تراوسه پورې چا د محمد گل خان مومند د ځانگړو تخليقي ادبي اثارو په باب څه نه دي لیکلي، خو د شعرونو پخې بېلگې يې په لاس کې شته، د هغو د څرنگوالي له مخې ویلی شو، چې محمد گل خان مومند د شاعرۍ د اوچتې قریحې او لوړ استعداد خاوند و او ښایسته ډېر شعرونه به يې لیکلي وي. دلته يې لومړی د بېلگې په توگه یو ټوټه شعر راوړم او بیا به پرې لنډې خبرې وکړم.

پښتونواله

نيکه پلار مې پښتانه وو يم پښتون

زمری يم، زمرزی يم، زمربون

زه پښتون يم ښکاره يم لکه لمر

و غليم ته تل ولاړ يم لکه غر

ماته ورځ د نندارې ده ورځ د جنگ

ورته درومم په اتن او په غورځنگ

د غورځي غرونه زما لکه ثنا

برېښېده د تورې زما لکه برېښنا

د زمري په څېر غورځي کړمه غرمبېرم

لوړ لوړ غرونه لکه توی غونډې بهېرم

پر غليم باندې چې راشي زما وار

اسماني تندر به وي زما گوزار

زه پښتون يم پښتو باندې څرگند

که دا نه وي زه به يم خوشې شند

پاتې مړې مې له پلاره ده پښتو

ده پښتو او پښتونواله د پښتو

پښتو زده کړه ده د علم او کمال
پښتونواله ده ښه توره او ښه ډال
ښه خوږونه دیانت مو ده پښتو
ښه دودونه او اداب د پښتنو
پښتونواله پښتانه هوسوي
پښتونواله پښتانه به لوړوي
په پښتو باندې وطن گټلی شوی
په پښتو باندې وطن ساتلی شوی
هم به بیا وي په پښتو باندې گټل
هم به بیا وي په پښتو باندې ساتل
پښتو کرمه، پښتو وایمه زه تل
ده لالی زما پښتو نه لرم بل
سر او مال مې دواړه جار دي تر پښتو
ژوند او مړینه مې نثار دي تر پښتو
پښتانه که د پښتو پر لورو ځي
دا نړۍ او ها نړۍ کې دي خوندي
پښتانه او پښتونواله دې وي تل
له پخوا نه یو په لس او یو په سل (۲۲)

که موږ د وزیر صیب دې شعر او ځینو نورو شعرونو ته په ژور نظر وگورو، نو وینو چې د ده په شعرونو کې هم د پښتو پالنې، هېواد پالنې او پر ځان باندې د باور پیاوړې روحیه لیدل کېږي. دی د یوه پښتون په توگه د دښمنانو پر ضد جنگ ته د زمري په څېر وردرومي، لکه خوشال بابا غوندي د غره په شان ورته په مخ کې ودرېږي او لکه امیر کروړ جهان پهلوان د جنگ په میدان کې خپله توره چلوي. خپله خپلواکي له چانه په زاریو او خیرات نه غواړي او

دا لوی نعمت د تورې او ډال په واسطه خپلوي. هغه لکه یو دردمن مین له پښتو سره مینه لري، پر پښتو مین دی، هغه د پښتو ژوند لوی نعمت گڼي او دا کار د زړه له کومې کوي، د تجمل او سینگار لپاره یې نه غواړي. هغه پښتو یو ټولنیز قانون بولي او لارویان او عملي کوونکي یې د زغم او اتلولۍ خاوندان. په شعرونو کې یې (که د همغه وخت د شعرونو په پرتله) یې په پام کې ونیسو، هنریت، جذابیت، تبحر، روانتیا او ساده گي لیدل کېږي او په زیاتو سوچه پښتو کلمو یې پوښلي او ښکلي کړي دي. تر ډېره حده یې د نورو ژبو د کلمو له راوړلو څخه ډډه کړې ده.

په لنډ ډول ویلی شو، چې شعرونه یې په شکلي (جولیز) لحاظ، ساده، عام فهمه او د پښتو په ځانگړو ویونو ښکلي کړای شوي دي او په محتوايي لحاظ یې، پښتو، پښتونولي، هېواد پالنه او ملت پالنه د شعرونو مرکزي فکر جوړوي.

د کمیت له پلوه د وزیر صیب د شعرونو په باب دومره ویلای شو، سره له دې چې په مستقل ډول دده د شعرونو کومه ټولگه تراوسه نه ده چاپ شوې خو د شعرونو له قوت، د شعر پر ارکانو له حاکمیت او د شعر له نورو بېلگو څخه یې څرگندېږي چې د شعرونو ځانگړې مجموعه یا مجموعې به یې درلودلې.

درېم څپرکی

محمد گل خان مومند د نورو له نظره

محمد گل خان مومند د پښتني تاريخ يو داسې شخصيت دی، چې د ځينو نورو پښتنو مشرانو په څېر يې شخصيت له څو بعدونو څخه جوړ دی، هغه که له يوې خوا ښه پوځي و، نو له بلې خوا ښه اديب او ليکوال هم و، هغه که له يوې خوا ښه سياستوال و، نو د ملي مشرتوب، جرگه ماری او مرکې د ځواک وړانگې هم په کې ځلېدې. د محمد گل خان مومند د شخصيت ژوند او اثارو په باب يو شمېر بهرنيو او کورنيو ليکوالو څه ناڅه ليکنې کړي دي، خو دا ليکنې دومره جامع او زياتې نه دي، چې د وزير صيب د شخصيت او اندو ژوند پوره جاج دې ترې واخيستل شي. خو په ولس او زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې د هغه په باب ډېر څه شته، کيسې شته، روايتونه شته، نکلونه شته، يادونه، خاطرې او ډېرې نورې نا ليکلې خبرې.

د بهرنيو پوهانو له ډلې څخه ډاکټر پيچکا چکوسلواکيايي د محمد گل خان مومند يادونه کوي، هغه د پښتو يو لوی عالم بولي او په خپل اثر ((پښتو خجڅېړنه)) کې د محمد گل خان مومند له اثارو څخه گټه اخلي.

استاد عبدالروف بېنوا هغه د پښتنو د يو مشر او مبتکر ليکوال په توگه راپېژني او په ((اوسني ليکوال)) کې يې پېژندنه داسې کوي: ((خو دلته دی د وزير يا رئيس په حيث نه معرفي کوو، بلکې ده ته د پښتنو، پښتو او پښتونولي د يوه لېوال مشر او مبتکر ليکوال په نظر گورو. مبتکر يې ځکه بولو، چې ده د پښتو ژبې د ليکنې او گرامر لپاره له ځانه د تورو نوي شکلونه او نوي تعبيرونه منځته را ايستلي وو، چې د ده ځينې اثار په همغو اشکالو او تعبيرونو چاپ شوي هم دي.)) (۲۳)

((پښتونستان)) نومي اثر ليکوال، عبدالمنان دردمند يې د پښتنو د نوميالي مشر په توگه راپېژني. د ((زموږ غازيان)) مولف محمد ولي زلمی يې د ملي مشر، ستر خدمتگار، د پښتو ژبې د پالونکي او غازي په توگه معرفي کوي.

استاد محمد اصف صميم يې د يو بشپړ پښتون کرکټر او د خپلو ايډيالونو د اتل (زما اتل) په توگه راپېژني او همدارنگه نور ليکوال يې په نورو درنو نومونو او القابو يادوي. خو څرنگه چې په عمومي ډول افغاني ټولنه له ليک لوست څخه بې برخې ده، نو هغومره چې زموږ د اتلانو په باب زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې يادونه پراته دي، هغومره نه دي ليکل شوي، ډېر داسې يادونه او خاطرې زموږ د گړني (شفايي ادب) برخه گرځېدلي دي. په عوامو کې محمد گل خان مومند ته د ((بابا)) او ((دادا)) لقبونه ورکړل شوي او دا هغه لقبونه دي، چې پښتني ولس يې خپلو مشرانو او خدمتگارانو ته د هغو د لويو قربانيو په بدل کې ورکوي او هرڅوک ((بابا)) او ((دادا)) کېدی نه شي.

د محمد گل خان مومند په باب زموږ د هېواد له يو زيات شمېر روښاندانو، ټولنيزو شخصيتونو، قومي مشرانو او ولسي خلکو سره ډېر يادونه، روايتونه او حکايتونه شته، چې د ټولو بيان يې اوس زموږ د دې ليکنې له حوصلې څخه

وځي. يوازې د هېواد د هغو څو تنو ليکوالو او مخورو نظرونه به دلته راوړم، چې ما ورسره د هېواد په اوسنيو کرکېچنو شرايطو کې وليدل او د هغو نظرونه مې راواخيستل.

((د قام غمخور محمد گل خان مومند))

((که څو تنه خانان، زمينداران، سوداگر او درباريان ځنې وباسو نور نو د پښتنو ژوند ستړی ژوند دی او دا ستړی ژوند د دوی د ژوندانه د خرابو شرطونو زېږنده ده.

ددې کم بخته ستړي او سرگردان قام سارا شين تراوسه پورې لالهانده کوچيانی ژوند لري، نن دلته سبا هلته- چېرې چې يې ښه، هلته يې شپه- عمرونه يې په کوچ وبار کې تېر شول، په کېردي کې زېږي، په کېردي کې لويېږي او په کېردي کې مري، اویا کلن زاړه او برنې لنگې پلي په اوبنو پسې منډې وهي او په هر شواخون چې وي ځانونه مزله ته رسوي، تراوسه پورې لا دا اسکېرلي ټاکلی وطن نه لري او نه يې ټاکلې هديره په نامه ده، د يوې کورنۍ پلار که د بابا غره په لمنو کې ښخ وي، کېدی شي چې د دغې کورنۍ مور د اباسين په غاړو کې خاورو ته سپارل شوې وي.

سره له دې چې ويل کېږي پاچهي د دوی د قام (پښتنو) ده، خو دوی تراوسه پورې لا د کور، کلا او باغ و پتي څښتنان نه شول او د پښو ټاکې يې ورکې خو څه حتی لرې نه شوې.

دوی د رمو او توو د ژغورنې لپاره له خونخورو لېوانو سره خپرې لگوي او د ځانونو او اولادونو د ساتنې لپاره له سرکښو اقليمي توپانونو سره ډغرې وهي، کله يې سپلونه کېردي وړي او کله يې مالونه، کله يې ټکې پر رمو او توو لويېږي او کله يې پر کليو او کېرديو.

وړۍ چې د دوی تر ټولو غټ عايد دی، خدای ناترسو ښاري سوداگرو سترگې ورته ډمارلې دي، د سکول په وخت کې د کوچيانو لارې نيسي او وړۍ په نيمه بيه ځنې ترلاسه کوي، د ښارونو خلک د دوی د مالونو په غوښو او غوږو اړبوده دي، خو دوی په تروو او پياوو گېډې مروي، د ارواښاد مولانا سيقې په قول جامو ته دوی ځکه کالي وايي چې په کال کې که يوه جوړه ورميسره شوه، ځانونه ښکمرغه شمېري، د ښځو ملاوې يې ماتې شولې، چې د لرو گودرونو يا ژورو څهانو څخه په ژيو او گړيو کې اوبه راوړي.

هغه پښتانه چې په کليو کې مېشته دي او ديشين بلل کېږي، له څو تنو خانانو او زميندارانو پرته نور د کښت و کر لپاره کافي ځمکې او ډېرې يې حتی بېخي ځمکې نه لري، ځينې يې د بل بزگرۍ او مزدورۍ ته اړ دي او ځينې يې په لمنو، ځادرونو او بوجيو (بوريو) کې خاورې د غرو لمنو ته په څه ستونزو او سترپاوو خېژوي، نازولي زوزات او خواخوږي تورسړې ورسره کار کوي او هلته پتي سازوي او د بارانو په هيلو څو دانې تخمونه په کې پاشي، په کوم

کال چې اسمان پر ونه رحمېږي او کافي بارانونه ونه شي، حاصل خو پرېږده تخم يې هم هدر ولاړ شي دا کم بخت او د خدای له نعمتونو څخه بې نصیب قام جوار ترخه کوي، چې لږ وخورل شي، که ځينې پښتانه واړه پتې ولري د تربو سترگې پرې سرې وي، د پښتنو متل دی: ((د بل په لاس کې مړی غټه ایسي))، په لږه پلمه تربرونه یو د بل مرگ ژوبلې ته لېچې راوغزوي او یو د بل په مغزو ماتولو خپله باتوري ښکاره کوي، خوشال خان خټک څه ښه ویلي دي:

پښتانه واړه بد خوی دي کور په کور کاندې غورزی

یو چې سر کاندې لږ پورته بل یې ووهي مغزی

یو تربور چې ووژل شي، بل تربور له کلي کډه په شا کړي، خپل هر څه پرېږدي د کسات له بېرې له خپل ولسه وتبتي او په نورو ولسونو کې پناه واخلي، د وژل شوي تربره ورونه او زامن ټوپک په لاس د خپل خونې دښمن په لټه کې وي او خونې تربور د خپل مرگ په انتظار کې وي پر سر يې توره ټوټه په اومرې سپنسي تړلې وي، جریب نیم ځمکه چې يې په کلي کې درلوده، هغه شاړه پاته شي او دی له خپلو اولادونو او ښځې سره در په در گرځي، دا شوه تربورگلوې.

د پښتنو پېغلې د پلار پر کور زېږېږي، ځوانان بې د ولوره او بابیرې توان نه لري، ځوانان زاړه شول خو د اولادو څښتنان نه شول، د چا چې بیا اولاد شته، هغه بېوزلي په لږه ناروغۍ د اخرت په سفر ځي، طبیب نه شته، روغتون نه شته، دوا نه شته، ځکه نو ناروغانو د علاج او دوا پرځای دم دعا او تاویزونو زیارتونو ته مخه کړې ده او د دوی په فکر د افسونونو په زور ځانونه او اولادونه د پیریانو له پټو حملو څخه ژغوري. کوم کوچنیان چې د ژوندانه په قافله کې د کوي، شري، تورې غاړې او داسې نورو تر غاښو اوږي د هغو بیا د ښوونې او روزنې لپاره مکتبونه نه شته، مدرسې نه شته، معلم نه شته، مدرس نه شته، کتاب نه لري او کاغذ و قلم نه پېژني.

له بده مرغه پښتانه له صنعته بد وړي، د دوی په ټولنه کې کسبکارو ته په کمه سترگه کتل کېږي، حتی سیالان یې نه گڼي. دوی خو بانک نه پېژني او تجورې نه لري، پخوا به یې د سپینو سکې په گڼو او منگيو کې تر خاورو لاندې ښخولې اوس یې بیا برستونو کې گنډي، لوټونه ښه نه پېژني، زیاتره جعلی لوټونه پر دوی تېرېږي.

زیاتره پښتانه په کوچیانو مېلو (مېنو) کلیو، بانډو کې زېږي، بې له دې چې د نورو ثقافت او مدنیت وويني او یا له هغو څخه څه د ځان کړي، مري، ځکه نو د دوی کوچیانو او کلیوالي ثقافت هغه د شلو پښتو وړاندې ثقافت دی او نوبت په کې په اسانۍ سره ځای نه دی پیدا کړی، دا وو کوچي او کلیوالي پښتانه.

اوس به راشو ښاري پښتنو ته:

څومره چې کوچي او كليوالي پښتانه پر خپل ثقافت ټينگ دي، هغومره ښاري پښتانه د خپل ثقافت په خوندي كولو كې سست او بې پروا دي، په تېره بيا په گډوله ښارونو كې، چې هلته نور قامونه هم د دوى په څنگ كې پراته وي، ښاري پښتانه ډېر ژر د پرديو تهذيبونو او ثقافتونو پيروي كوي او خپل ارثي ثقافت او په تېره بيا ژبه د نا پښتنو گاونډيو په څنگ كې خورا ژر له لاسه وركوي، له نورو قامونو سره چې د دوستي او خېښي وكړي، د هغو دود و دستور چټك مني، له كليوالو پښتنو سره يې اړيكي كه ونه شلېږي سستېږي خو هرومرو، متين خان اندر راته وويل: يو وخت زه د كابل په چاردهي كې جبارخان كلا ته ولاړم، چې له رئيس تميز عبدالرب خان اندر سره ووينم، كلا ته نژدې د ده زوى په مخه راغى د پلار پوښتنه مې ځنې وكړله، ده راته وويل: (او كتى قومائش در مهمانخانه شسته) تاسې وگورئ د پلار قوميان د ده قوميان نه شول، ځكه چې هغه په پښتو خبرې كوي، دى پارسي وايي او په پښتو نه پوهېږي يا يې نه وايي، ده دريشي اغوستې ده او هغو خپل پښتني كالي، هغو پگړۍ تړلي دي او دى لوڅ سر دى.

په گډوله ښارونو لكه كابل او هرات كې اوسېدونكي پښتانه د دغې اثر پذيرۍ او انفعال ښې نمونې دي، په دغو ښارونو كې چې له لسو تنو سره وپېژنئ، ښځه به يې هرومرو درته ووايي: ((مه هم اوغان استم)) او كه داسې ادعا د ځان په باب ونه كړي دا خو هرومرو درته وايي چې انا مې پښتنه وه، يو وخت زه په ليننگراد كې وم، د ختيځ پېژندنې له پوهنځي څخه تليفون راته وشو: ((يو ډاكټر د عالي تحصيلاتو په نيامت له افغانستان (كابل) څخه دغه اوس رارسېدلى او ستا په لټه كى دى)) ما چې په تليفون كې له هغه نوي مېلمه سره خبرې وكړلې ومې نه پېژانده، خو د وطندارۍ په خاطر مې ورته وويل: ((دغه دى دستي درسپرېم زما لاره څاره)) - زه چې پوهنځي ته ورغلم له نوي راغلي وطندار مېلمه سره مې روغېر وكړ، اب شي ژيت (ليليې) ته مې بوت، ځاى مې ورونيوه، ښاغلى ډاكټر... چې خداى په امانې راسره كوله، تر كور ودانۍ ويلو وروسته يې دا هم راته وويل: ((مادر كلان مه نورزايي بود))

مفكر محمد گل خان مومند (۱۳۰۳ هـ ق زوكړى) د خپلې زمانې يو باخبره، پوه او ځيرك منصبدار و، له اگاهۍ، پوهې او ځيركتيا سره يې د قام درد او خواخوږي هم درلوده او د پښتنو دغو بدو ورځو ته ښه ځير و، ده ډېرې شپې د پښتنو د غمخوړۍ په فكر كې سبا كړلې او ډېرې ورځې د قام په غم كې لالهانده كرهانده پرې تېرې شولې، پاى ته يې وپتېيله هر راز چې كېږي د كم بختو پښتنو د ثقافتي پرمختگ، سياسي ويښتابه او اقتصادي نظم هر كار ته به هرومرو وردانگي او څو يې وسه رسي د قام ماته بېرۍ به د ژغورنې غاړې ته پورې وهي، هر څوك د هر كار تر عهدې نه شي وتلاى، سترو كارونو ته ستر همتونه په كار دي، دا مفكر او هوډيالى محمد گل خان مومند و، چې د قام ماتې بېرۍ ته يې اوږه وركړله (خو افسوس چې تر غاړې ونه رسېدله) او خپل توان او قدرت يې د دوى فرهنگي او اقتصادي ودې ته وقف كړ.

ده په فرهنگي برخه كې د قام ژبې (پښتو) ته توجه وكړله، تر ټولو دمخه يې په ۱۳۱۱ ل كال كې هغه وخت چې دى د دغه ولايت رئيس تنظيمه و پښتو انجمن جوړ كړ، د كندهار جريده (طلوع افغان) يې درسته پښتو كړه، په خپله

یې قلم راواخیست پښتو سیند (د ۱۳۱۶ل چاپ) یې ولیکه، چې تر څلورو زرو زیات پښتو لغتونه په کې معنا شوي دي، د حرفونو (تورو) حرکات و سکناات یې په مخففاتو ښوولي دي، د مصدرونو په برخه کې یې اشتقايي تفصیلات هم شته یعنې د زمانو په لحاظ یې د صیغو اشتقاق ته هم اشارې کړي دي.

د مفکر محمدگل خان بله مولفه د پښتو ژبې لپاره (د ۱۳۱۷ چاپ) نومېږي چې د پښتو ژبې صرف ونحو، یې په کې څېړلې ده، د دغه کتاب په درېیمه برخه کې یې ۱۵۶۶ مصدرونه د شاوندیو، dal,edal,wal,kawal وپس له مخې راوړي دي، د دغې برخې یوه ښېگڼه دا ده چې د هر مصدر، متمم مصدر یې (که په ژبه کې وي) هم راوړی دی لکه له ((لیدل)) سره ((وینل)) او له ((کتل)) سره ((گورل)) او داسې نور...

مفکر محمد گل خان د دغو دواړو کتابونو په لیکدود کې هم نوښتونه لري مثلاً: ت یې ت، ج یې ح (1) - د یې د، ږ یې ر، ږ یې نر لیکلی دی او د کلمې په منځ کې زور یې په (ه) ښوولی دی، لکه سپره ی (سپری) کتوره ی (کتوری) او داسې نور..

د ماموریت په وخت کې چې به مفکر محمدگل خان په هر ځای کې و هلته به د پښتو ژبې او ادب د پوهانو انجمن جوړ و، ده به پښتو پوهان تشویقول چې په خپلو اثارو، پښتو ژبه غني کړي- کتابونه ولیکي، لغتونه راټول کړي او د پښتو گرامر وڅېړي، ده غوښته چې پښتنو کوچنیانو ته دې تعلیم په پښتو ژبه وشي، ولې چې په بله ژبه کې تعلیم او تحصیل د شاگرد ډېر وخت نیسي او پر ذهن یې دروندوالی زیاتوي.

مفکر محمد گل خان د پښتونوالي پر مثبتو رواجونو ټینګ و او نور پښتانه یې هم د پښتونوالي د گټورو دودونو باندې ټینګار ته تشویقول، له دروه و درغل، درواغو او غوره مالی څخه یې ډېر بد وړل او ویل به یې دا عادتونه او خصلتونه نه یوازې د دین له پلوه غندل شوي دي، بلکې په پښتونواله کې هم دغو خصلتونو ته د کرکې او نفرت په سترگه کتل کېږي او د پښتني فضایلو له منځه وړونکي دي. ده چې په خپل ژوند کې څومره سیاسي تقوی، پاک نفسی او له قام سره خواخوږي درلوده له نورو خلکو څخه یې هم د دغو فضایلو هیله درلوده او خلک به یې دغو چارو ته تشویقول. وزیر صاحب محمدگل خان خورا صریح اللهجه او پر حق ټینګ سپری و، علي احمد خان ((والي)) چې په ننگرهار کې د پاچهی اعلان وکړ، ده په څرګند ډول له دغه اعلان سره مخالفت وکړ، هر څه ایرادونه او تهدیدونه چې ورکړل شوه له خپلې هوډې څخه نه واوښت.

د مفکر محمد گل خان پام د قام د ځوانانو د تربیې په څنګ کې د قام اقتصادي بهبود ته هم اوښتی و، د هندوکش په شمال کې ډېرې سرکاري ځمکې خورا شاپې پرتې وې اوبه بېکارې بهېدلې او شاپې ځمکې ځنګلونه کېدل، د سیمې خلکو د کرنې په کار کې ځانونه ډېر نه زهیږول، د للمې لپاره ډېر دښتونه او راغونه د دوی په واک کې وو فقط یوې او تخم یې له دوی څخه غوښت، نور به نو اقلیمي شرایطو (موسمي بارانونو) کښتونه ورپخول، په پراخو دښتو او وپرو راغو د سیمې د خلکو وس نه رسېده چې ټول وکړي او حاصل ترې واخلي، خو په افغانستان کې ځینې

سیمې په تېره بیا د پښتنو ټاټوبي داسې وو چې غلو دانو یې د سیمې خلک نه شواى مړولای، ځمکې نه وې چې وکرلې شي، د سیمې خلک به دې ته اړ وو چې د مزدوریو لپاره د هندوستان لټو ته ولاړ شي او غنم و جوار له هندوستانه راوړي.

مفکر محمد گل خان دغه بې ځمکې خلک او کوچیان په منتونو په زاریو زواوو وروبلل او بې خاونده ځمکې یې د هندوکش په شمال کې پر وېشلې، ده په دې کړو د هندوکش د شمالي برخو ډېرې بې خاونده او بې حاصله ځمکې حاصل خېزې کړلې او د وطن بېکاران یې په کار واچول، د نورو له مزدوریو یې راوگرځول او د خپل ملک په ودانۍ یې اخته کړل، د ملک حاصلات یې زیات کړل او وېرې سیمې یې د خپل ملک په حاصلاتو مړې کړلې.

مفکر محمد گل خان د قره قلي پوستکو انحصاري سوداګري د جهودانو له لاسه وکښله، د سیمې خلک یې تجارت ته تشویق کړل، د ((رښتیا)) او ((یووالي)) په نومونو یې په مزارشريف او بلخ کې شرکتونه جوړ کړل چې وروسته دغه شرکتونه په خپلو سوداګریو کې ډېر پرمخ ولاړل او د ښو پانګو څښتنان شول.

د رسمي ماموریت ترختمېدلو وروسته هم د محمد گل خان ټاټوبی د پښتو ژبې او ادب د پوهانو او هواخواهانو ټولنځی و. مفکر محمد گل خان تر مرګه پورې (۱۳۸۳هـ.ق) د پښتنو د بهبود چرتونه وهل .

زما ښه یاد دي د افغانستان د خپلواکۍ د بیا اخیستلو څلورېښتمه کالیزه وه، فخر افغان (عبدالغفارخان) هم کابل ته راغلی و، په بابر باغ کې د خوشال لېسې او رحمان لېسې ځلمیو شاګردانو رسم گذشت ورته وکړ، تر رسم گذشت وروسته اتڼونه پیل شول د شاه جوی د خروټیو اتڼ چیان هم راغلي وو. دوی چې اتڼ کاوه رنگه دسمالونه یې په لاس کې وو او هغه به یې د اتڼ له حرکتونو سره سم ښورول، قام پال محمد گل خان مومند چې د فخر افغان پاچا خان ترڅنګ ناست و، د خروټیو د اتڼ دغه خصوصیت یې خوښ نه شو، ناڅاپه ودرېد او خپله لکره یې د اتڼ له حرکاتو سره سمه د تورې په دود ښوروله او څرخوله، خروټیو اتڼ چیانو ته یې ور ښخ کړ: ((وغورځوی دا د تور سرو څپونې (دسمالونه)، ستاسې پلرونو او نیکونو په اتڼ کې تورې گرځولې او تاسې د ښځو په شان څپونې ښوروی.))

وزیر صاحب محمد گل خان په دغو کلو کې د گوزن په ناروغۍ مبتلا و، پښو یې ښه ملګري نه ورسره کوله، خو بیا هم له دغې ناروغۍ سره یې له تورو سره د اتڼ حرکتونه د پښتنو ځوانانو د روزنې په خاطر تمثیل کړل.

محمد گل خان او پاچا خان دواړه اوس په مور کې نه شته (خدای (ج) دې دواړه وپخښي) د پښتنو لښکر، بې قافلې شوی دی او قافله هم سالار نه لري، زه گومان کوم، د دې بې سالارې قافلې خطرناکې ایندې ته به دغه دواړه لارښوونکي مشران (رح) هېښ پاته وي او په ډېر حسرت به دغو پر شلو لارو روانو پښتنو ته گوري.)) (۲۴)

((زما یادښت))

((د نړۍ هر ولس که د انساني فرهنگ له پلوه ډېر وروسته پاتې هم وي، یو سرغنه او مشر، یا په بله وینا، یو لارښود او سمونوال لري او دا مشري او سرغندويي ان تر دولتي اډانې هم رارسېږي چې د قانون په چوکاټ کې د خپل ټبر او ولس د ښېگنې لپاره هلې ځلې کوي. بده مرغه ټولنه به هغه وي، چې په یوه ټاکلي چاپېریال کې د ځینو لاملونو له کبله له دغسې یوه لارښود او سرغندويه بې برخې پاتې شي او ورسره ورسره پرې یو زورواک دولت واک چلوي، لکه همدا نن سبا پر افغاني ټولنه باندې.

په روانه پېړۍ کې پښتون ولس دوه پیاوړي مشران لرل، په لره پښتونخوا کې پاچا خان (عبدالغفار خان) او په بره کې مومند بابا (محمد گل خان مومند). دوی هر یوه په خپله خپله برخه کې د پښتنو د مشرتابه نقش پر غاړه درلودلی او لکه څنګه چې ښایي، په پوره محسوري یې دغه نقش لوبولی دی.

په ښکاره خو داسې برېښي چې د پاچا خان رول سیاسي و او د مومند بابا فرهنگي، مگر که په ځیر سره وکتل شي، د دواړو د هلو ځلو پیره زیاته فرهنگي وه که د پاچا خان د خدایي خدمتګار غورځنګ د سیاسي وینتابه ټوله یو څه درنه وه خو فرهنگي هغه یې هم دومره سپکه نه وه او د مومند بابا فرهنگي او بیا په ځانګړې توګه د پښتو ژبې غورځنګ خو بره خوا هر پښتانه بچي ته جوت دی. مومند له امانې پیره بیا تر نادر، ظاهري پیره یو پیاوړی پوځي بولندوی پاتې شوی او په همدغه واک و ځواک یې پښتو ژبه د یوه ملي پېژند ښې او سمبول په توګه پر افغان دولت او حکومت منلې او هغه یې له نورو نړیوالو ژبو سره د سیالی جوګه کړې ده.

د محمد گل خان مومند (وزیرصاحب، مومند بابا) له نامه سره یوه داسې پرمینه پښتني تاریخي څېره سترګو ته نېغه درېږي، چې د پښتني، یا په بله وینا، افغاني فرهنگ وروستی اویا کلن څپرکی ورسره نه شلېدونکي اړیکي لري. ده له ټولنیز (عام، نړیوال دیموکراتیک دود سره سم د ((ډېرښت)) آر او اصل پر بنسټ د افغاني ټولنې ملي وګر (هویت) په پښتني هغه کې لیده او پر همدې بنسټ یې پښتو، پښتونولي او پښتون او بیا ټینګه او سپېڅلې خو پراخ لیده اسلامي گروهه ددغه ملي وګر ټاکنده پېژند ښې ګڼلې.

ددغه دیموکراتیک آر له مخې ورته ټولیز افغاني کولتور له پښتني فرهنگ پرته نور څه کېدی نه شو.

ددغې ليارې انگېزه:

وايي، کله چې مومند بابا هلکینه کې له پلار سره له کابل خپل کلي ته تللی و، چا ورته پېغور ورکړی و چې ولې یې پښتو نه زده، هماغه و، چې کابل ته له ستنېدو سره یې پښتو زده کړې ته ملا وتړله او دومره په کې مخ ته ولاړ چې ټول برخلیک یې ورترغاړې شو او ټول اند و ژوند یې ورته وښانده. زما په اند په تورکيه کې یې پوځي زده کړیزه استوګنه د دغې ليارې تر هر څه ستره انگېزه وه. ده له نژدې څخه د مصطفی کمال (اتاتورک) فرهنگي سمونواله

(ريفورم) ليدلى و، چې څنگه يې خپله تورک ولس او تورکي ژبه له عربي او غربي اغېزه ازادوله او څنگه يې له دغې ليارې د يوې نوې او پرځان ولسا تورکيې د بنسټ پخولو ته متې رانغښتې وې.

او په زړه پورې بيا دا چې په توره سقاوي واکمنۍ کې يې د ايران له استوگنې هم ډېر څه زده کړل، هغه مهال ايران غوښتل، د تورکيې په پېښو د خپلې پارسي په سپېڅلتيا او پياوړتيا خپل ځانگړى ملي وکر جوت کړي. مومند بابا د نجات په جگړه کې د يوه پاخه پوځي جنرال په توگه داسې غوڅ نقش ولوباوه چې د نادر او د هغه د نورو تش په نامه پوځي سوبمنانو ورونو خپل شپږم ورور وگانه لومړى د کندهار تنظيمه مشري ور ترغاړې شوه چې د ترکستان د ((افغاني کولو)) پلان ورسره غوټه و. مومند بابا د قطغن او بدخشان د يوه تکړه نائى الحکومه (شېرمحمد ناشر خروټي) او داسې نورو همکارانو په مرسته وکړاى شول، په څو کلونو کې تورکي او افغاني توکم سره داسې واخښل راواخښل چې بيا چا د ((پان تورکيزم)) نوم هومره هم وانه خيست. له تازه دمونو مېشتو پښتنو، هزاره وو، بلوڅو، پشه ييانو او د افغانستان د جنوب نورو ټبرونو سره د تورکستان جېبې نورې پر شولگرو او غنمگرو، پاليزونو او پومبو بدلې شوې او له دې سره سره زموږ پياوړى سمونوال (مومند بابا) په هغو سيمو کې د افغاني ورورولى بلينده ولگوله. د خوراک پوښاک او استوگنې ډولونه او بېلابېل دودونه جالونه سره هم رنگ او هماهنگ شول، چې دا دى نن سبا په کې څوک د تورک و تاجيک، مغول او پښتون توپير په اسانه کولای نه شي، مړى ژوندى يې سره گډ دى او يو د بل پر ژبه لکه د يوې کورنۍ غړي پوهېږي.

دا تاريخ بيا وخته زبات ته رسولې ده چې د افغاني ټولنې په هويت ټاکنه کې د لوى مومند بابا ونډه څومره اغېزمنه وه.

دده په غوښتنه او نوښت پښتني اتن ملي اتن National Dance او د بيرغ غوندې درې رنگه پښتني کالي افغاني ملي کالي ومنل شول. د ژمي چې به ننگرهار ته راغى، خلک به پرې رامات شول او ده به هم ورته د خوراک، پوښاک، مړي ژوندي او ښو ښو دودونو او رواجونو او بيا د نوي ژوند واک تبليغ او لارښوونې کولې، ژبه به يې ترې زده کوله او ژبه به يې ورزده کوله، جومات ته به چې لمانځه ته ولاړ، ملايانو ته به يې د ديني لارښوونو او ورمونو ترڅنگه د خلق الله د خدمت ډېر ټينگار هم کاوه. د طالبانو او چټانو اتڼونه به يې هم ورسمول او د دې لپاره چې تقليدي اتن يې ورته ملي کړى وي، په خپله به پاڅېد، لستونې به يې وايستل او پر اتن به يې ورته پيل وکړ. ده به د يوه پلان له مخې هر ژمى خپل استوگنځى بدلاوه، کله به خپل کلي ((گلایي)) ته ولاړ، کله به کونړ او کله کومې بلې ختيزې سيمې ته، اوړى به يې هم همداسې کله پر کابل او کله پر سمنگانو يا کومې بلې سيمې تېراوه. د ننگرهار او کونړ خلکو تر مومند بابا دمخه له سبو او ترکارى سره دومره مينه نه درلوده او نه له ونې غنې او مېوې دانې سره.

معياري (کره) او نږه پښتو:

مومند بابا لومړی روښاندې او بیا پښتو مین لیکوال و چې تر هر څه دمخه د ((یوې یوازینۍ کره او نړه پښتو)) رېرې ته پوره ځیر شوی و. زموږ له اوسني معیاري غورځنگ سره یې توپیر دا و چې گړنۍ او لیکنۍ پښتو یې همزمان سمول غوښتل او دغه کار یو نادوده او ناشونی دی. موږ د وزیر صاحب همدغو هلو ځلو ته له نویو ژبپوهنیزو آرونو سره سم پایښت ورکړ او تر هر څه دمخه مو د ((یوې یوازینۍ بشپړې کره لیکنې)) پښتو رېره رامنځته کړه. د غږ پوهنې له پلوه د ((منځنۍ)) د پښتو معیاري گړځول بیا هم له همدغه څخه راپاتې دي، په تېره د (سه (x او) ر (g) په برخه کې. سره له دې چې د ویي رغاونې له آرونو سره یې کومه سستماتیکه پیژندگلو نه درلوده، خو ډېرې نوې رغاونې (نیولو جیزمونه) یې له پښتو ویي رغاونې سره ناباندې وو، لکه تکرست (ورزش، پاس پاس (هسک)، توپن (نری)، تپنی (سیاح)... هڅوب له بېلابېلو ټکو (ه، ح، و، ب) څخه رغولی و (هغه څه چې ولسونه بېلوي، چې انگرېزي (هوکی (no kill = O.K. = ته ورته برېښي. د ژبپوهنې په برخه کې یې ((پښتو ليار)) او ((پښتو سیند)) د نوي علمي ژوند له گټورو پیلامو څخه گڼل کېږي.

بری او بریاوې:

د مومند بابا د ناپایه هلو ځلو- پېرۍ او بریاوې پر ۱۳۱۶ (۱۹۳۷) کال د یوازینۍ ملي او رسمي ژبې په توگه د پښتو رسمي کېدلو سره پیل کېږي، همدارنگه د شلمو کلونو په سر کې په ټول هېواد کې د یوازینۍ تعلیمي ژبې په توگه او په پښتو ژبو سیمو کې د دفتري ژبې په توگه د پښتو دودېدنه د همدغو هلو ځلو له پایلو څخه گڼل کېږي. په راډیو، ورځپاڼو او نورو ټولنیزو رسنیو او علمي خپرونو (لکه اریانا، دایرة المعارف او جغرافیایي قاموس) کې د پښتو ورگډېدل د مومند بابا له نامه سره ټینگ تړون لري. پر پښتو ټولني سربېره په تاریخ ټولنه او نورو علمي او خپرنیو څانگو کې د پښتو ونډه هم همداسې درواخله.

د مومند بابا اند و ژوند د وروستیو شېبو وروستۍ پېره همدا وه چې خبر شو، د ۱۳۴۳ په نوي اساسي قانون کې پښتو او دري یو شان رسمي ژبې کښل شوې وې، له ایبکو څخه یې اعلیحضرت محمد ظاهرشاه ته تلیفون وکړ چې: ((آخر مو پښتو له پارسو سره څلېښت کړه!)) پاچا ورته وویل:

... په کمیسیون کې پښتانه نماینده گان لکه مجروح، شفیق، حامد... هم وو. ...

هغه ورغبرگه کړې وه، زه دا یو هم نه پېژنم...

هغه و چې محمد یوسف صدراعظم د قانون د توضیح په وینا کې ((ملي)) ټکی له پښتو سره ونښلاوه او میاشت دوه وروسته دغه جنگیالي او فرهنگيالي پښتون د تل لپاره له نړۍ سترگې پټې کړې. یاد دې تلپاتې وي.)) (۲۵)

((د محمد گل خان وروستۍ لیدنه))

((کله چې محمد گل خان بابا، جرمنیانو په سروبي کې له روغتون څخه رخصت کړ، نو دی ننگرهار ته راغی او په ننگرهار کې د حبیب خان پر ځای دېره شو. زه د ده په پښتونولي ډېر مين وم ځکه چې لومړی ځل ما په کندهار کې عريضه نوشته کوله، نو عريضه ليکونکي په پښتو نوشته کړه، زما پښتو نه وه زده، ورته مې وويل چې عريضه رانوشته کړه، دغه عريضه ده، په پښتو ده، وزير بابا امر کړی دی هېڅ شی بې له پښتو په بله ژبه نه شي ليکل کېدی. له پښتونوالي سره دغې مينې زه دېته مجبور کړم چې له کابل څخه د (لته بند) پر لاره باندې نرنگ ته راشم، د بېسودو پل نه و، په جاله کې راغلم. وزير بابا چې زه وليدلم وې ويل: ((زه د دې سړي په تندي کې دا ليکه وينم چې دی به د پښتو ډېر خدمت وکړي.)) نو زه يې په غېږ کې ونيولم نو وې ويل: ((سردار کېره مه د پښتو خدمتگار شه او دا خبره مې هېره نه کړې فولکور را اخله، ټول کارونه به دې په فولکور وي)) ما ورته وويل چې بابا زه ستا دا قول او وعده سرته رسوم. ده وويل: ((حبیبی، خادم، جرار دا مې پښتانه کړل او د پښتو د خدمت لپاره مې وگومارل، ته يې هم ملگری شه چې پرې يې نه ږدې.)) ما د ده لاسونه مچ کړل او ده په سر مچ کړم او له هغې وعدي وروسته دا دی پنځوس کاله کېږي خپل خدمت ته دوام ورکوم.

کله چې وزير بابا د لويې جرگې مشر و، نو ده افغانستان د غرب له غلامۍ نه خلاص کړ ځکه چې تر دغه وخته پورې د نادر خان کورنۍ د غربیانو له اشارې پرته هېڅ نه شول کولای، خو مومند بابا د لويې جرگې طرحه داسې پيش کړه چې افغانستان کولای شي له هر مملکت سره روابط وساتي او کومه گټه چې د افغانستان لپاره ترې حاصلېږي هغه حاصله کړي. دغه نظر و چې افغانستان د غير منسلکو ملکونو په ډله کې وشمېرل شو او تر هغه وخته پورې دې حالت ادامه درلوده چې د (خلکو ډيموکراتیک گوند) قدرت لاسته راوړ، تر دې دمخه افغانستان د وزير بابا توسعه عملي کړی وه.)) (۲۶)

(1) د (ج) لپاره د (ح) شکل تر محمد گل خان مومند دمخه هم کارول شوی دی (و.گ. د ایچ. رتن چند کندهاري رهنمای پښتو چې پر ۱۸۹۲ع کال په کوټه (کوټه) کې چاپ شوی دی) ما چې د کابل چاپ خیرالبیان د مقدمو په برخه کې (۷۴مخ) ((ح)) شکل د وزير محمد گل خان مومند ایجاد بللی دی، سې خبره نه ده هغه وخت ما د رتن چند کندهاري رهنمای پښتو نه وه ليدلې. (رشاد)

اخځونه

- ۱- اصلاح ورځپاڼه، د ۱۳۴۳ ال کال د ۵ مياشتې ۲۸ مې نېټې گڼه.
- ۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازيان، د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۸ ال کال، ۱۹۲ مخ.
- ۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۷ مخ.
- ۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۶ مخ.
- ۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۶ ال کال، ۱۲۵۶ مخ.
- ۶- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۱ ټوک، ۲۹۹ مخ.
- ۷- د بابا مشالونه، د سرمحقق عبدالله بختياني خدمتگار راتولونه، کابل چاپ.
- ۸- اردو مجله، ۱۳۶۹ ال کال، ۵ گڼه، ۷ مخ.
- ۹- د خان شهيد عبدالصمد خان اخکزي يادښتونه.
- ۱۰- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال، ۲ مخ.
- ۱۱- د نازو انا ياد، ۱۳۷۰ ال کال، ۲ مخ.
- ۱۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازيان، ۱۳۶۸ ال کال، ۱۹۳ مخ.
- ۱۳- عبدالخالق اخلاص، د خپلواکۍ څلورمه جبهه، مرتب، حبيب الله رفيع، ۱۳۶۵ ال کال، پېښور، ۱۰۶ مخ.
- ۱۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۳۰۷ مخ.
- ۱۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۲۶۱-۱۲۶۸ مخ.
- ۱۶- محمد گل خان مومند، پښتو سيند، ۱۳۱۶ ال کال، تمهيد.
- ۱۷- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال، ب مخ.
- ۱۸- پوهاند مجاور احمد زيار، ويي پوهنه، ۱۳۶۰ ال کال، ۱-۲ مخونه.
- ۱۹- محمد گل خان مومند، د پښتو ژبې لياره، ۱۳۱۷ ال کال، ر-ز مخونه.
- ۲۰- عبدالروف بېنوا، اوسنی ليکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۹-۱۲۶۹ مخونه.

- ۲۱- محمد ولي خُلمی، زمورِ غازيان، ۱۳۶۸ ال کال، ۱۹۲ مخ.
- ۲۲- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۷-۱۲۵۸ مخونه.
- ۲۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۶ مخ.
- ۲۴- د اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یادښت، ۱۳۷۰ ال کال.
- ۲۵- د پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار یادښت، ۱۳۷۰ ال کال.
- ۲۶- د محمد دین ژواک یادښت، ۱۳۷۰ ال کال.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳۴۶ ل کال، د لغمان ولایت د الینگار ولسوالۍ د نیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ل کال له نوموړې څانگې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانگې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ل کال په نوموړې څانگه کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو. استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي ولسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد

یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملگرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګندبیا له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنگ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیا هم خپل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو لیکوالو په لسګونو اثار، ایډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې په سلګونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په لسګونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په یو زیات شمېر، ملي او نړیوالو کنفرانسونو کې یې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به یې د اثارو یادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم څرنگوالی چاپکال

متکور لومړۍ شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

په اورونو کې سندرې دویمه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

ب- راتولونې:

هیلې گډه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

نیمگړي ارمانونه د حیران شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

د لوونو فصل گډه شعري ټولگه دویم ۱۳۸۷

د نازو انا یاد د سیمینار د لیکنو ټولگه دویم ۱۳۸۷

د استاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه درېیم ۱۳۸۷

سیندونه هم مري د اسحق ننگیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه

د پوهنوال روستارتره کي اثر دویم ۱۳۸۷

. د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه

د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷

په افغانستان کې د جگړې جنایتکارانو محاکمه

د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- ❖ د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- ❖ که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- ❖ د پنتاگون ترخندو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- ❖ د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- ❖ استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- ❖ د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- ❖ د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- ❖ د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- ❖ له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ❖ ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ❖ بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- ❖ انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- ❖ هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- ❖ کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- ❖ فرهنگي فقر لومړی ۱۳۸۷
- ❖ مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷

❖ خوشال په خپل ايډيال لومړی ۱۳۸۷

❖ د کتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷

❖ افغانستان په سياسي کړليچ کې لومړی ۱۳۸۷

❖ پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷

❖ اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷

❖ که نړيوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هیله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل- افغانستان

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**